

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET U ZAGREBU
ODSJEK ZA POVIJEST

DIPLOMSKI RAD

**Povijesni okvir nastanka i širenja glagoljice
među Slavenima na srednjoeuropskom prostoru**

Iva Kužela

Zagreb, 2018.

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet u Zagrebu
Odsjek za povijest

DIPLOMSKI RAD

Povijesni okvir nastanka i širenja glagoljice
među Slavenima na srednjoeuropskom prostoru

Iva Kužela

SAŽETAK

Tema diplomskog rada je nastanak i širenje glagoljice među Slavenima na srednjoeuropskom prostoru. Rad se sastoji od prvog dijela u kojem su navedeni izvori o životu i djelu Svete braće te uzroci i tijek Slavske misije, dok je u drugom dijelu opisana glagoljica, a u trećem prilike u Europi u IX. stoljeću.

Rad je pohranjen u knjižnici Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Rad sadrži 50 stranica i 16 reprodukcija. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: glagoljica, Ćiril, Metod, Bizantsko Carstvo, Franačko Carstvo

Mentor: prof. dr. sc. Borislav Grgin

Ocjenjivači:

Datum prijave rada: _____

Datum predaje rada: _____

Datum obrane rada: _____

Ocjena: _____

Predgovor

Iz želje za interdisciplinarnom temom koja će povezivati moja dva studija, kroatistiku i povijest, nastala je ideja o diplomskom radu koji će objasniti nastanak glagoljice u kontekstu europske srednjovjekovne povijesti. Pisanje diplomskog rada bilo je izazovno s obzirom na nedostatnost literature o ovoj temi.

Glagoljica je pismo koje ima veliku važnost za hrvatski narod jer su Hrvati pisali glagoljicom 1000 godina, stoga je glagoljska baština nešto što treba sačuvati i o čemu treba govoriti i podučavati buduće naraštaje.

Zahvalila bih se mnogo mentoru dr. sc. Borislavu Grginu na razumijevanju, podršci i pomoći da privedem kraju svoj diplomski rad. Također se zahvaljujem tati, bratu, bližoj obitelji i prijateljima koji su me podržavali tijekom studija, a posebno hvala prijateljici Jasmini i Bojanu.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Izvori o životu i djelu Svete braće.....	2
2.1. Staroslavenski izvori.....	2
2.2. Latinski izvori.....	5
2.3. Grčki izvori.....	7
3. Slavenska misija (moravsko-panonska misija).....	9
3.1. Sveta braća i njihov život.....	10
3.2. Slavenska misija.....	12
3.3. Rad učenika se nastavlja.....	17
3.4. Staroslavenski ili općeslavenski književni jezik.....	19
3.5. Staroslavenski u službi hrvatske kulture.....	20
4. Glagoljica.....	22
4.1. Ime.....	22
4.2. Postanak glagoljice.....	23
4.3. Druge teze o postanku glagoljice.....	25
4.4. Glagoljica ili ćirilica-pitanje prvenstva.....	26
4.5. Obila glagoljica i njene faze.....	27
4.6. Staroslavenski kanon.....	28
5. Prilike u Europi u IX. st.....	30
5.1. Kršćanstvo i vjersko razilaženje.....	31
5.2. Bizantsko Carstvo.....	33
5.3. Karolinško Carstvo.....	39
5.4. Slaveni.....	43
6. Zaključak.....	45
7. Popis ilustracija.....	47
8. Popis literature.....	49

1. Uvod

Bitne odrednice jednog naroda su pismo, jezik i njegova povijest. Pismenost znači moć, a toga su narodi u srednjem vijeku bili itekako svjesni. Glagoljica i ćirilometodska baština snažno su utkane u hrvatsku povijest, ali i povijest svih slavenskih naroda.

Tema ovog diplomskog rada su povijesna zbivanja u IX. st. u dvije najveće sile tog vremena, u Bizantskom i Franačkom Carstvu, te nastanak i širenje novog pisma glagoljice koje nastaje u kontekstu tih europskih zbivanja i koje će znatno olakšati širenje kršćanstva.

Glagoljica je staroslavensko pismo nastalo sredinom IX. st., u vrijeme kada Rim i Bizant nastoje proširiti svoj utjecaj na nepismene i djelomice pokrštene Slavene, nadajući se da će tako učvrstiti svoju vlast. Politička, društvena i kulturna zbivanja dovela su do potrebe za stvaranjem glagoljice i uvođenjem crkvenoslavenskog jezika u liturgiju. Znanost vezuje nastanak glagoljice uz slavensku misiju povjerenu Svetoj braći Konstantinu (Ćirilu) i Metodu i malo tko dvoji da je glagoljica djelo jednog čovjeka, Konstantina.

U prvom dijelu rada navedeni su staroslavenski, latinski i grčki izvori na temelju kojih su dobivene sve poznate informacije o slavenskoj misiji te se podrobno opisuje život i rad Svete braće te tijek i kraj slavenske misije i staroslavenski jezik. U drugom dijelu govori se o glagoljici i njezinom postanku, a u trećem o zbivanjima u Europi u IX. st, o Franačkom i Bizantskom Carstvu te o ulozi kršćanstva u nastanku pisma i o sve većem razilaženju Istoka i Zapada. Franačko Carstvo postalo je za vladavine Karla Velikog jaka sila čija je sudbina vezana uz Rim. Kroz rad se spominju i jednostoljetne ikonoklastičke borbe čiji je kraj nastupio 843. god. svrgavanjem patrijarha Ivana VII. Gramatika.

2. Izvori o životu i djelu Svete braće

Možemo reći da znanstveno proučavanje života i djela slavenskih učitelja počinje 1843. kada je ruski profesor crkvene povijesti Aleksandar Vasiljevič Gorski (1812.-1875.) napisao prekretnu raspravu o staroslavenskim životopisima Ćirila i Metoda. Izvori se pretežno dijele prema jeziku na kojem su napisani: staroslavenski, latinski i grčki.

2.1. Staroslavenski izvori

1. PANONSKA ŽITJA

Panonska žitja sastoji se od dva dijela:

- a) *Žitje Konstantinovo*
- b) *Žitje Metodovo*

Kao što je već spomenuto, znanstveno ih je počeo istraživati profesor moskovske Duhovne akademije Aleksandar Vasiljevič Gorski. Uz termin *žitja* koristi se i termin *legende*. Korištenje oba termina upućuje na dva aspekta o njihovoj povijesnoj vjerodostojnosti. Jedan aspekt je da je riječ o legendarnom hagiografskom štivu koje nema veću povijesnu vrijednost, a drugi je uvjerenje da se skidanjem hagiografsko-legendarnih elemenata, tipičnih za takve tekstove, može doći do značajnih povijesnih podataka. Tek kada su u drugoj polovici XIX. st. u Britanskom muzeju pronađena pisma pape Ivana VIII. koja se odnose na slavensku misiju, ugled *Panonskih žitja* kao povijesnog izvora naglo je porastao. Poredbenom analizom utvrđena je velika podudarnost između tvrdnji u papinskim pismima i u *Panonskim žitjima*.

a) *Žitje Konstantinovo*

Poznato je pedesetak prijepisa tog djela koje je prepisivano sve do XVIII. stoljeća. Najstariji poznati prijepis je iz XV. stoljeća. Podrijetlo tekstova je najčešće rusko, ali ima i onih južnoslavenskog podrijetla. Dva najstarija datirana su iz 1469. i 1479. god.¹ Prepisao ih je ćirilicom Vladislav Gramatik, a stariji prijepis čuva se u Zagrebu, u arhivu HAZU.² Žitje je vjerojatno napisano odmah poslije Konstantinove smrti, 869. god., a mnogi istraživači vjeruju da je podatke

¹ Damjanović, Stjepan. Slovo iskona: Staroslavenska i starohrvatska čitanka. Zagreb: Matica hrvatska, 2002., str. 29

² Isto, str. 30

dao sam Metod iako se autorstvo pripisuje Klimentu Ohridskom.³ Bitno je naglasiti da su ti zaključci izvedeni iz logike događanja i nisu potvrđeni nikakvim povijesnim dokumentima. *Žitje Konstantinovo* je napisano u slavu Ćirilova učenja i trebalo je štiti djelo Svete braće. Stalno se provlači misao da je Ćiril od Boga određen za apostola Slavena. Smatra se da je djelo ostvarivalo svoju zaštitničku ulogu i prijevodima na grčki i latinski.

b) *Žitje Metodovo*

Postoji petnaestak prijepisa, a najstariji je iz XII. st.. Svi su nastali odmah nakon Metodove smrti⁴ (885.god.) i svi su ruske redakcije. Autorov glavni cilj je opravdati postojanje slavenske crkvene organizacije i naglasiti da je ona uspostavljena odobrenjem iz Rima, ali prešućuju se potezi Rima koji nisu bili u korist slavenske misije. Podaci koje nalazimo u *Žitju Konstantinovu* rijetko se ponavljaju.

2. PROLOŠKA ŽITJA

Prološka žitja dobila su ime od grčke riječi *prologos* koja znači prolog ili proslov, a u staroslavenskim tekstovima ta grčka riječ dobila je novo značenje. Označavala je zbirku kraćih životopisa. Sačuvano je desetak skraćenih životopisa sv. Ćirila i pet onih sv. Metoda, a najstariji su iz XIV. st.. Skraćeni životopis Svete braće koji se čuva u Rumjancevskom muzeju u Moskvi, s prijelaza je XIII./XIV. stoljeće. Taj tekst govori dva važna podatka. Prvi da je Metod preveo svih 60 biblijskih knjiga i drugi da je pokopan u velikoj crkvi u Moravskoj iza Bogorodičina oltara s lijeve strane.

3. POHVALNI GOVORI

U srednjem vijeku bio je običaj da se uz žitja pišu i pohvalni govori koji su slavili svece, a sačuvani su pohvalni govori u čast sv. Ćirila i u čast obojici.

Pohvalni govor sv. Ćirilu nudi manje podataka, slavi Ćirila uobičajenim pohvalnim riječima. Sačuvano je sedam prijepisa, a svi su iz XIII./XIV. stoljeće. U Mihanovićevoj zbirci u Zagrebu čuva se tekst srpske redakcije koji u naslovu ima dodatak »napisana Klimentom, papom

³ Kliment Ohridski bio je makedonski crkveni pisac i učenik biskupa Metoda s kojim je djelovao među panonskim Slavenima u Velikoj Moravskoj. Nakon Metodove smrti bio je protjeran s ostalim njegovim učenicima iz zemlje. Našao je utočište u Bugarskoj i 893. bio imenovan episkopom u Makedoniji. Zaslužan je za ukorjenjenje kršćanstva među makedonskim Slavenima i za širenje slavenske pismenosti i književnosti. Pripisuje mu se *Žitje Metodovo*, jedna od dviju *Panonskih legendi* i prijevod *Sinajskog psaltira*.

⁴ Može se tvrditi s velikom sigurnošću jer u djelu nema ništa o tragičnom progonu Metodovih učenika koji je uslijedio poslije njegove smrti.

rimskim«.⁵ Do zabune je vjerojatno došlo tako što je prepisivač imao pred sobom rukopis na kojem je autor bio Kliment Ohridski.

Pohvalu sv. Ćirilu i Metodu pronašao je bugarski slavist Bonju St. Angelov u 27 prijepisa koji su nastali od XV. do XVII. stoljeća. Bugarski slavist podijelio ih je na ruske i južnoslavenske. Uvjeren je da je autor pohvale sv. Kliment Ohridski. Sadržajno je sličan *Panonskim žitjima*, štoviše u nekim elementima čak i dopunjava *Žitje Metodovo* jer dosta precizno govori o Metodovu životu i o razlozima putovanja u Rim.

4. TRAKTAT CRNORISCA HRABRA

Polemički spis *O pismenima* govori o nastanku slavenskog pisma. Sačuvan je u sedamdesetak prijepisa od XIV. do XVIII. st., a najstariji je iz 1348. god. i sačuvan je u *Lavrentijevu zborniku*. Autora ne znamo jer se skrio iza pseudonima Crnorizac Hrabar. Crnorizac u spisu polemizira sa onima koji prigovaraju slavenskom pismu.

5. AZBUČNA MOLITVA

Srednjovjekovni autori sastavljali su pjesnička djela koja su služila za pamćenje imena slova i za pamćenje njihova poretka. Molitva je dvanaesteračka pjesma koja je pomagala pamćenju staroslavenske azbuke i prenosi ugođaj radosti u slavenskom puku što je dobio svoje pismo. Sačuvano je četrdesetak prijepisa *Azbučne molitve*, a najstariji s prijelaza XII. u XIII. st.. Smatra se da joj je autor Konstantin Preslavski, ali nerijetko se pripisuje sv. Ćirilu.

6. HRVATSKOGLAGOLJSKE SLUŽBE SVETOJ BRAĆI

Za proučavanje kulta nekog sveca važno je pogledati i u kalendare. Hrvatskoglagoljski misali i brevijari čuvaju uspomenu na Svetu braću i na taj način. U desetak glagoljicom pisanih i tiskanih časoslova⁶ sačuvana je i služba⁷ njima u čast. Te službe prepričavaju pojedine događaje iz života Svete braće i razlikuju se po tome o kojim događajima govore. Jedne prepričavaju 14. i 15. glavu *Žitja Konstantinova* koje govore o pozivu kneza Rastislava i odlasku Svete braće u Moravsku. Druge prepričavaju 16. i 17. glavu koje govore o Konstantinovo raspravi s trojezičnicima u Veneciji i o dolasku Svete braće u Rim kada je papa Hadrijan II. posvetio slavenske knjige. Ističe se služba iz *Mavrova brevijara* (1460. god.) u kojem je prepričano 18.

⁵ Damjanović, Stjepan. Slovo iskona: Staroslavenska i starohrvatska čitanka. Zagreb: Matica hrvatska, 2002., str. 31

⁶ Časoslov ili brevijar (lat. *breviarum*: kratki pregled). Propisana knjiga svakodnevnih molitava za klerike i redovnike.

⁷ Služba ili oficij je dužnost moljenja časoslova.

poglavlje i Ćirilova smrt. Ta služba sadrži i znatan dio *Pohvale Ćirilu Filozofu*, a zanimljiva je i zato jer Svetu braću dovodi u vezu s carem Dioklecijanom, a umjesto grčkoga Soluna kao mjesto njihova rođenja navodi dalmatinski Solin.

2.2. Latinski izvori

1. ITALSKA LEGENDA (VITA CUM TRANSLATIONE S. CLEMENTIS)

Ime *Italska legenda* tekstu je 1823. god. dao Josef Dobrowsky, a prvi put je objavljen 1668. u Antwerpenu pod naslovom *Vita cum translatione s. Clementis* u izdanju Acta Sanctorum. Opisuje našašće i prijenos Klementovih relikvija te život i pogreb sv. Ćirila. Godine 1954. bolandist Paul Devos našao je u Pragu rukopis *Italske legende* iz XIV. st. i naredne ga godine izdao s Paulom Meyvaertom. Tekst tog rukopisa otklonio je neke teškoće u razumijevanju teksta izdanog u XVII. st. i ustvari je srušio tezu da je Ćiril bio posvećen za biskupa.

Originalni tekst nastao je suradnjom biskupa Gaudericha i njegova đakona Ivana Hymonida. Biskup je bio veliki štovatelj Svete braće i Svetoga Klementa. Prva redakcija teksta posvećena je papi Ivanu VIII. što znači da je napisana do 882. god. kada je papa umro. Biskup Gauderich je dobivao podatke od učenoga knjižničara Anastazija, vrsnoga znalca grčkog jezika i kulture. Prva redakcija je izgubljena, a druga koja je došla do nas, djelo je Gauderichova nasljednika na biskupskoj stolici Leona Ostijskoga.

2. PAPINSKA PISMA

U vezi s djelovanjem Svete braće postoje dokazi u obliku pisama koje su pisali tri pape: Hadrijan II., Ivan VIII. i Stjepan V..

Hadrijanovo pismo slavenskim knezovima Svatopluku, Rastislavu i Kocelju 869. god. sačuvano je u staroslavenskom prijevodu i o njegovoj se autentičnosti puno raspravljalo. Sačuvano je u 8. glavi *Žitja Metodova*.

Papa Ivan VIII. je napisao puno pisama. Sačuvana su po dva pisma upućena knezu Svatopluku (879. i 880. god.) i Metodu (879. i 881. god.) i osam fragmenata pisama koji su bili upućeni knezovima, kraljevima i biskupima koji su sudjelovali u događanjima oko uvođenja slavenskog bogoslužja ili su ih se oni ticali: njemački kralj Ludovik, njegov sin Karlman, knez Mutimir, biskupi Adalvin (Salzburg), Pavao (Ancona), Hermanrik (Passau), Annon (Freising).

Stjepan V. pisao je 885. god. knezu Svatopluku, a iste godine i legatima koje je uputio u Moravsku. Pisma su sačuvana u izvodima.

3. SVJEDOČENJA KNJIŽNIČARA ANASTAZIJA

Anastazije je bio veoma učen čovjek i knjižničar pape Hadrijana II. od 867. do 872. godine i knjižničar Ivana VIII. od 872. do 882. godine. Odlično je znao grčki jezik i odlično poznao grčku kulturu pa ga je Rim često slao na susrete s predstavnicima carigradske crkve i svima koji su dolazili iz grčkoga kulturnog života.

- *Pismo biskupu Gauderichu*. U drugoj polovini 869. godine Anastazije je kao carev i papin poslanik otputovao u Carigrad i bio je sudionik crkvenog sabora protiv Focija. Naredne godine pismeno je izvijestio biskupa Gaudericha kako je ispunio njegovu molbu i kako prikuplja grčke izvore za život sv. Klementa. Gauderich je bio veletrijski biskup i njegova stolna crkva bila je posvećena sv. Klementu.

- *Predgovor spisima IV. carigradskog crkvenog sabora*. Anastazije u njima izvješćuje da je Ćiril bio veliki Focijev prijatelj i dragi učenik, ali da se žustro suprotstavio Focijevu učenju o dvije duše u čovjeku.

4. CONVERSIO BAGOARIORUM CARANTANORUM (OBRAĆENJE BAVARACA I KORUŠČANA)

Spis je napisan na latinskom jeziku oko 870. god. i u njemu se nalazi dio koji govori o najranijoj povijesti Slovenije, o razdoblju između 745. i 870. god., i to one koja obuhvaća područja sjeverno od Drave jer je riječ o pokrštanju Koruščana. U spisu piše kako se pojavio neki Grk Metod koji je tek nedavno izumljenim slavenskim pismima počeo potiskivati latinski rimski nauk prevodeći latinske knjige. Naglašeno je da se vlast salzburškog nadbiskupa prostirala preko Koruške sve dok se nije pojavio nauk filozofa Metoda. Autor spisa je nepoznat, ali se pretpostavlja da bi to mogao biti salzburški svećenik. Upotrijebio je uglavnom vjerodostojne i raznolike izvore, ali ih je birao tendenciozno da bi dokazao pravo salzburškog nadbiskupa.

„Starija povijesna i filološka djela bila su suglasna da se spis po kompoziciji može podijeliti na dva dijela, prvi bi govorio o pokrštanju Bavaraca, drugi o pokrštanju Karantanaca (tj. Koruščana) i njihovih susjeda, a noviji govore o tri dijela: bavarskom, karantanskom i donjapanonskom.“⁸

5. HISTORIA SALONITANA

Povijesno djelo splitskog kroničara Tome Arhiđakona (slika 1.) koji je prikazao povijest splitske nadbiskupije i njenu borbu oko slavenskog bogoslužja, tj. borbu oko slavenskog

⁸ Damjanović, Stjepan. Slovo iskona: Staroslavenska i starohrvatska čitanka. Zagreb: Matica hrvatska, 2002., str. 33

liturgijskog jezika, koja se vodila u X. i XI. st. u hrvatskim krajevima. Toma je svoje djelo pisao polovicom XIII. stoljeća. U sporu oko bogoslužja na crkvenoslavenskom jeziku bio je neprijateljski raspoložen prema glagoljašima. Splitski arhiđakon tvrdi da je gospodin Majnard, nekada opat, a poslije biskup kardinal, održao sabor prelata u Dalmaciji i Hrvatskoj na kojemu su napisani mnogi saborski zaključci. Utvrđeno je da se od tada nadalje nitko ne smije drznuti slaviti božanske tajne slavenskim jezikom, već samo latinskim i grčkim, i da se nitko tko se služi slavenskim jezikom ne smije unapređivati u svete redove. Govorili su da je gotška slova provodio heretik i lažljivac Metodije koji je na slavenskom jeziku napisao toliko toga protiv katoličke vjere i zbog toga je Božjom presudom bio osuđen na naglu smrt. Kada je ta odredba objavljena kao saborski zaključak svi su slavenski svećenici bili ožalošćeni jer su se sve njihove crkve pozatvarale, a oni su prestali vršiti uobičajene službe.⁹

Slika 1. Stranice *Historie Salonitane*

2.3. Grčki izvori

1. OPŠIRNO KLIMENTOVO ŽITJE (BUGARSKA LEGENDA)

Važan grčki izvor koji govori o Svetoj braći i njihovim učenicima. Petorica glavnih su: Kliment, Gorazd, Naum, Sava i Angelarij. U drugom dijelu teksta umjesto Save spominje se Lavrentije pa su neki slavisti tvrdili da je to Savino monaško ime, a drugi da je to posve druga osoba. Tekst opširnoga *Klimentova žitja* najčešće se pripisuje ohridskom arhiepiskopu Teofilaktu koji ga je napisao 200 godina poslije smrti svoga prethodnika na arhiepiskopskoj stolici.

⁹ Postoji i dopunjena verzija Tomina djela koja potječe iz XVI.-XVII. st. i u historiografiji je poznata pod nazivom *Historia Salonitana maior*. O njezinu podrijetlu i nastanku postoje razna tumačenja.

Teofilakt je bio Grk i vrlo je cijenio kult i uspomenu na Klimenta. Najbolje izdanje tog izvora je djelo bugarskog slavista Aleksandra Mileva s naslovom *Dvete grčki žitija na Kliment Ohridski*, Sofija 1966. Grčkim izvorima dodan je i prijevod na suvremeni bugarski jezik, a njegovi komentari potvrđuju Teofilaktovo autorstvo koje su mnogi slavisti osporavali.

2. KRATKO ŽITJE KLIMENTOVO (OHRIDSKA LEGENDA)

Napisao ga je ohridski arhiepiskop Grk Homatijan. Potječe iz XIII./XIV. st., a po sadržaju se oslanja na opširno *Klimentovo žitje*. Homatijan je koristio i druge izvore, ali neuspješno jer u tekstu ima kontradiktornih tvrdnji. Slavistima je zanimljiva Homatijanova tvrdnja da je Kliment izumio jasnija slova od onih koja je izumio Konstantin. A. Milev izdao je Homatijanov tekst zajedno sa Teofilaktovim 1966. god..

3. Slavska misija (moravsko-panonska misija)

Braća Konstantin-Ćiril i Metod (slika 2.) učinili su svojim djelima za slavenski narod više nego što je Bizant htio kada ih je poslao u Moravsku. Umjesto da kao grčki rodoljubi šire bizantski utjecaj, oni su jačali slavensku samosvijest. Slavenima su stvorili pismo, napisali prve knjige na njihovom jeziku, uveli taj jezik u javnu uporabu, prije svega u crkvu.

I njihovi učenici, koji će se nakon Metodove smrti razbježati iz Moravske, gdje god da su išli širili su općeslavenski književni jezik i kulturu, pa je taj bio književnim jezikom svakom slavenskom narodu, barem na jednom dijelu njegova teritorija i bar u jednom razdoblju njegove povijesti.¹⁰

Slika 2. Sv. Ćiril i Metod s papom Hadrijanom II., detalj freske iz bazilike sv. Klementa u Rimu

¹⁰Usp. Damjanović, Stjepan. Slovo iskona: Staroslavenska i starohrvatska čitanka. Zagreb: Matica hrvatska, 2002., str. 17-18

Svi oni koji su se protivili slavenskoj crkvi i kulturnom radu među Slavenima nisu nikada napadali Konstantina. Njegovo ime se ne spominje u nikakvom negativnom kontekstu.

On je isplanirao sve, izradio slavensko pismo i uredio književni jezik, započeo njegovo širenje, ali je nažalost preminuo. Brat Metod ostao je boriti se sam i nastaviti njihov započeti rad u čiju su ispravnost bili potpuno uvjereni.

3.1. Sveta braća i njihov život

Konstantina i Metoda osim Svetom braćom, izvori nazivaju još i Solunskom braćom, Slavenskim apostolima, Slavenskim misionarima. Konstantin je rođen 826./827. god. u Solunu, a preminuo je 14. 02. 869. god. u Rimu (slika 3.). Monaško ime bilo mu je Ćiril. Metod je rođen u Solunu oko 815. god., a preminuo je 06. 04. 885. god. u Moravskoj. Solun je u vrijeme njihova rođenja bio drugi bizantski grad po važnosti, odmah iza Carigrada, i glavni grad Makedonske teme. Zaštitnik Soluna bio je sv. Dimitrije, a dvije knjige koje govore o čudima tog sveca govore i o slavenskim pokušajima da osvoje grad. Pokušaji su bili neuspješni, ali su se zbog toga naselili u okolici grada i njihova je moć rasla iz dana u dan, a bilo ih je sve više i u samom gradu. Gradom je upravljao bizantski strateg, a njegov prvi pomoćnik zvao se drungar¹¹. Konstantinov i Metodov otac bio je drungar po imenu Leon.

Slika 3. Grob sv. Ćirila u bazilici sv. Klementa u Rimu

¹¹ U bizantskoj vojnoj hijerarhiji naziv za vojnog zapovjednika dijela ili cijele bizantske mornarice.

Metod je krenuo očevim putem i završio je vojnu i pravnu službu. Leon je imao sigurno dobre veze jer je još mladi Metod postao carski namjesnik u pokrajini uz rijeku Strumu, na tadašnjoj bizantsko-bugarskoj granici. Kao i u Solunu i njegovoj široj okolini i u ovoj je pokrajini bilo mnogo Slavena. Mnogi Grci su zbog trgovačkih poslova govorili slavenski. Bizantska je vlast uvijek među Solunjanima birala upravitelje slavenskih pokrajina. Nije nikakvo čudo što se car Mihajlo 862. god. obratio baš Konstantinu i Metodu da poučavaju moravski narod slavenskom jeziku.

Konstantin je od djetinjstva bio iznimno talentiran i bistar pa je nakon početnog školovanja u Solunu, po očevoj smrti, zaslugom očeva prijatelja Teoktista, kancelara carice Teodore, dospio u Carigrad gdje je nastavio školovanje. Školovao se i na Magnauri¹² te je postao hartofilaks¹³ carigradske patrijaršijske biblioteke sv. Sofije. Dobio je službu profesora filozofije i ravnatelja na sveučilištu, naslijedivši na tom mjestu svojeg učitelja Focija. Zbog učenosti je stekao naziv *Filozof*, a zbog svoje vještine u verbalnim dvobojima sve češće sudjeluje u diplomatsko-vjerskim misijama. Imao je važnu ulogu u završnoj fazi borbe oko ikona. Vodio je verbalni dvoboj s ikonoklastičkim patrijarhom Ivanom VII. Gramatikom¹⁴. Oko 850./851. god. dvor ga je poslao među Saracene na razgovore teološke naravi pa onda u jednu diplomatsku i vjersku misiju k Hazarima¹⁵ na Krim u kojoj mu je pratnja bio Metod.

Ipak najveću je važnost imala njihova najpoznatija misija, ona među Slavenima. Caru Mihajlu III. je 862. god. došlo u Carigrad poslanstvo moravskog kneza Rastislava s molbom da u Moravsku pošalje biskupa i svećenike koji će na slavenskom jeziku propovijedati kršćansku vjeru i misionare koji će podučiti narod kršćanstvu. Konstantin je imao mnogo iskustva u poslovima koji su ga čekali među Slavenima. Vrlo je vjerojatno da je već prije znao kakvi ga poslovi očekuju i da se za njih pripremao. Zna se da mu je vlada poslije misije k Saracenicima dala dopust i da je otišao u samostan na Olimp odmoriti se. Tamo se već 10 godina nalazio Metod. Velika je mogućnost da su tamo napravili plan misije i da su započeli prevođenje najnužnijih liturgijskih knjiga, za koje je sigurno Metod odigrao važnu ulogu jer je postao redovnik nakon što je bio carski namjesnik pokrajine sa slavenskim stanovništvom. Na Olimpu su se inače skupljali redovnici iz mnogih zemalja, a u nekima od njih liturgija na vlastitom jeziku nije bila nikakva novost.

¹² Tada najvažnijem i najvišem carskom sveučilištu na Istoku. Učitelji su mu bili Lav Matematičar i Focije, poslije carigradski patrijarh.

¹³ Knjižničar i arhivar.

¹⁴ Taj verbalni dvoboj bit će završni čin unutrašnje bizantske drame koja je trajala više od jednog stoljeća.

Svrgavanje patrijarha Ivana VII. Gramatika zapravo je značilo kraj te borbe. Patrijarh je nakon tog dvoboja doživio politički i moralni krah.

¹⁵ Ponekad se koristi i naziv Kozari. Narod koji je u VIII. i IX. st. imao snažnu državu od Crnog mora do Kavkaza i od Kaspijskog jezera do Urala. U tom velikom kraljevstvu živjeli su zajedno muslimani, Židovi i kršćani i stalno je dolazilo do vjerskih sukoba u različitim oblicima.

Umijeće kojim je napravljeno prvo slavensko pismo glagoljica¹⁶ i dorađenost slavenskih prijevoda pokazuje nam da se o svemu mislilo unaprijed. Izgleda da je Bizant slavensko bogoslužje izvan svojih granica smatrao uspješnim sredstvom za političko savezništvo. Nakon susreta na Olimpu braća se više neće rastajati. Budući da je Velika Moravska već od početka IX. st. kao rezultat djelovanja zapadnih misionara bila u okrugu rimskog patrijarhata, Rastislavovo prvo izaslanstvo bilo je usmjereno prema Rimu.¹⁷ Ustanovljenje hijerarhije izravno iz Rima izazvalo bi otpor njemačke države, a to papa u onom trenutku nije želio. Rastislavu je hitno trebao saveznik protiv Bugara i Franaka.

3.2. Slavenska misija

U prvoj polovici 863. godine Konstantin i Metod već su u Moravskoj. Knez Rastislav se koristi trzavicama u Franačkom Carstvu i stalno proširuje svoje granice. Kršćanstvo je u Moravskoj već bilo prisutno jer su tamo misionari bili franačko-bavarski svećenici, a Rastislavu je bila potrebna samostalna crkvena pokrajina za potpuno osamostaljenje države, pa on ustvari na dolazak braće gleda kroz političku prizmu. Knez Rastislav im je dao učenike koje su oni poučavali, a produžio se i rad na prevođenju slavenskih knjiga jer su Konstantin i Metod donijeli samo one najnužnije za obavljanje liturgije. U Moravskoj su poganski običaji bili dosta jaki, a kršćanstvo je bilo površno. Nijemci nisu mogli mirno promatrati kako Rastislav utvrđuje Moravsku državu pa kralj Ludovik 864. god. šalje na njega vojsku i prisiljava ga na kompromise. U Moravsku dolazi mnoštvo njemačkih svećenika i velikaša te započinju prepirke između njemačkog i slavenskog svećenstva.

Nakon trogodišnjeg boravka u Moravskoj, braća su se uputila u Rim (slika 4.) posvetiti svoje učenike i dobiti papinu privolu za svoj rad. Na putu prema jugu zaustavili su se u Panoniji, drugoj slavenskoj kneževini u kojoj je vladao knez Kocelj. Panonija je imala bolje organizirane crkvene institucije, a i s kršćanstvom je bilo bolje stanje no u Moravskoj.¹⁸ Pretpostavlja se da je to bila posljedica djelovanja irskih misionara¹⁹, a kneza Kocelja su zvali najpobožnijim slavenskim knezom. U Konstantinovom i Metodovom dolasku vidio je mogućnost da se vjera i prosvjeta šire bolje i brže jer su oni propovijedali na jeziku koji je Slavenima bio razumljiv. Stoga im Kocelj

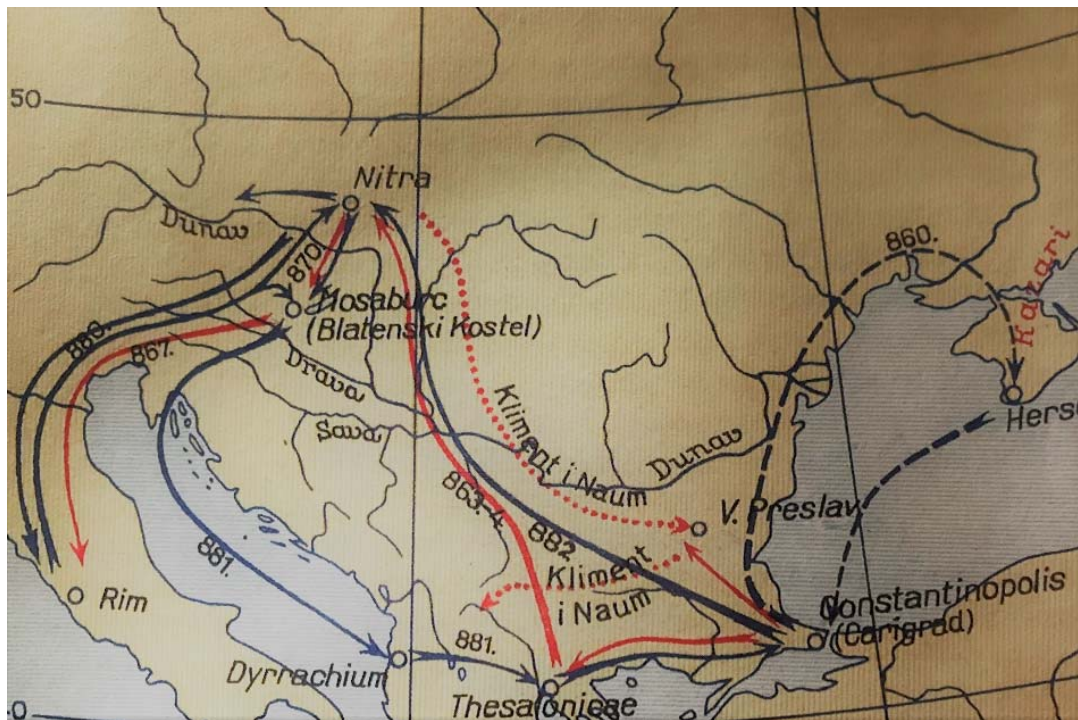
¹⁶ Danas struka smatra da ju je stvorio baš Konstantin

¹⁷ Rastislav je od Rima i Carigrada tražio dvije stvari: biskupa (ustanovljenje posebne hijerarhije u Velikoj Moravskoj) i dobar građanski zakonik

¹⁸ Usp. Damjanović, Stjepan. Slovo iskona: Staroslavenska i starohrvatska čitanka. Zagreb: Matica hrvatska, 2002., str. 13

¹⁹ Usp. Obolensky, Dimitri. Byzantium and the Slavs. Crestwood, New York 10707: SVS press, 1994., str. 205

daje 50 učenika. Panonsko svećenstvo bilo je podređeno salzburškom nadbiskupu, a crkvenopravna pitanja mogla su se riješiti samo u dogovoru s papom.

Slika 4. Put Svete braće. Konstantinov put označen je crvenom isprekidanom crtom, Metodov punom plavom, a zajednički punom crvenom

Na putu u Rim zastali su neko vrijeme u Veneciji jer su htjeli urediti odnose s akvilejskom patrijaršijom koje je sezala do Venecije s jedne strane i Panonije s druge. Stari dokumenti ne govore mnogo o tom dijelu putovanja već je poznatija Konstantinova rasprava s akvilejskim svećenstvom u kojoj je branio uporabu narodnog jezika u liturgiji, a stav svećenstva da su knjige i oltara dostojni samo grčki, latinski i hebrejski nazvao je *trojezičnom herezom* i prokletstvom koje želi ostaviti narode u neznanju.

U Rimu ih je srdačno dočekaio papa Hadrijan II. jer su nosili sa sobom relikvije rimskog pape sv. Klementa koje je Konstantin pronašao na Krimu, a u njihovim rukama iskazivale su poštovanje prema papinstvu (slika 5.).

Citiram: “A kad je došao u Rim, iziđe mu u susret sam apostolik [papa] Hadrijan sa svim građanima, koji su nosili svijeće, jer se doznalo da nosi moći svetog Klementa, mučenika i rimskoga pape. I odmah počne Bog činiti čudesu.”²⁰

²⁰ Bratulić, Josip. Žitja Konstantina Ćirila i Metodija i druga vrela. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1992., str. 82 (ŽK 17)

Slika 5. Prijenos relikvija pape sv. Klementa

Slika 6. Braća brane slavensko bogoslužje pred papom

Uspjeh koji su postigli u Rimu bio je izvanredan (slika 6.). Papa je u braći vidio pomagače u borbi protiv neposlušnih njemačkih nadbiskupa, odobrio je njihov rad i posvetio slavenske knjige. Naredio je da slavenske liturgijske knjige smjeste na oltar bazilike Santa Maria Maggiore i da se slavi liturgija na staroslavenskom u četiri rimske bazilike.²¹

Metod je preuzeo zapadni liturgijski obred (Liturgija sv. Petra) i tako otvorio put zapadnoj kulturi među Slavenima. Braća su u Rimu živjela u grčkom samostanu jer je tamo prebivalo mnogo Grka, i družili su se s papinskim knjižničarom Anastazijem i biskupom Arsenijem za koje

²¹ Obolensky, Dimitri. Byzantium and the Slavs. Crestwood, New York 10707: SVS press, 1994., str. 209

se smatra da su odigrali važnu ulogu u podršci Svetoj braći. Konstantin je postao redovnik, uzeo ime Ćiril i nažalost preminuo u Rimu 14. 02. 869. god.. Na samrti je zamolio Metoda da nastavi rad među Slavenima.

Rastislavova pozicija je slabila, ali je panonski knez zamolio papu da mu vrati Metoda i papa je to i učinio. Poslao ga je kao svog legata, osobu koja ima široka ovlaštenja. Kocelj nije bio zadovoljan jer je htio uređenu slavensku crkvenu pokrajinu i Metoda kao biskupa u njoj. Organizaciji pokrajine su Sveta braća već mnogo doprinijela u tri i pol godine u Moravskoj i pola godine u Panoniji. Taj su posao nakon njih nastavili njihovi učenici. Franc Grivec misli da je Metod poslan u Panoniju 869. god. radi dogovora o ustanovljenu panonske nadbiskupije²², i da je Kocelj prihvatio papin prijedlog o obnavljanju stare i znamenite biskupije sa središtem u Sirmiju²³, mjestu koje je važno rimsko središte sve dok nije razoreno od Avara 582. godine.²⁴ Taj prostor je inače bio u sastavu salzburške nadbiskupije. Papin potez na taj način predstavlja objavu rata Salzburgu jer je Rim htio smanjiti njemačku i bizantsku vlast, a Slavene uvjeriti da misija nije u službi stvaranja ma čije prevlasti nad njima. Bizantu i Francima to nije odgovaralo jer su oni kristijanizirali taj prostor i na njega su polagali pravo.

Metod se vratio u Panoniju 869. i postao je nadbiskup organizirane crkvene pokrajine. U Panoniji učenici prepisuju knjige i rade s narodom, ali u Moravskoj situacija nije dobra. Nijemci su zauzeli moravsku i nitransku kneževinu, oslijepili su Rastislava i zatočili ga. Moravska je bila dio njegove crkvene pokrajine pa Metod pristiže tamo. Prije nego što je išta pokušao napraviti, uhvaćen je. Njemački povjesničari, posebno Ziegler, drže da je Metodu suđeno u Regensbergu, a zatim je zatočen u samostan u Ellwangenu.²⁵ Papa Hadrijan II. oštro je osudio to divljačko ponašanje prema Metodu, ali ga nije uspio prekinuti. Njegov nasljednik Ivan VIII. zabranio je biskupima iz Salzburga, Passaua i Freisinga vršenje liturgije, tražio je da se smjesta dođu u Rim opravdati i šalje biskupa Pavla iz Ancone da nadgleda kako se izvršavaju njegove zapovijedi. Nakon tri godine zatočeništva Metod je oslobođen. Kocelj se isto zalagao za njegovo oslobođenje, ali nakon toga se ne spominje u povijesnim spisima. Zna se samo da Panonijom vlada neki njemački markgrof.

²² Usp. Damjanović, Stjepan. Slovo iskona: Staroslavenska i starohrvatska čitanka. Zagreb: Matica hrvatska, 2002., str. 15

²³ Danas Srijemska Mitrovica u Srbiji

²⁴ Usp. Damjanović, Stjepan. Slovo iskona: Staroslavenska i starohrvatska čitanka. Zagreb: Matica hrvatska, 2002., str. 15

²⁵ Usp. Damjanović, Stjepan. Slovo iskona: Staroslavenska i starohrvatska čitanka. Zagreb: Matica hrvatska, 2002., str. 16

Metod ponovno odlazi u Moravsku, a dokaz o tome je jedno papino pismo kojim je opet obvezao Pavla iz Ancone da isposluje dopuštenje njemačkih vlasti da se Metod vrati Svatopluku²⁶ u Moravsku. Svatopluk je 874. god. sklopio mir s Nijemcima. U pregovorima je posredovao svećenik Ivan iz Mletaka koji je bio veliki protivnik slavenskog jezika u crkvi. Njega je nitranski knez poslao u Rim da ispita Metodovo djelovanje. Posljedica su tog putovanja, a vjerojatno i drugih optužbi koje su na Metodov račun stizale u Rim, dva papina pisma, jedno Svatopluku, a drugo Metodu. Papa Metodu naređuje da se odmah vrati u Rim. Nijemci su bili uvjereni da će papa smijeniti Metoda i na njegovo mjesto postaviti Wichinga koji je volio spletkariti. Obojica dolaze u Rim. Papine odluke nisu odgovarale njemačkoj strani. Metod je potvrdio svoju pravovjernost i papa piše pismo u kojem hvali slavensko pismo za koje kaže da ga je izumio Konstantin, ali i naglašava da ako velikaši žele, misa se može za njih služiti na latinskom. Wiching je imenovan nitranskim biskupom i papa mu je naredio da se u svemu mora pokoravati nadbiskupu Metodu. Wiching se vratio prije Metoda kući i nezadovoljan papinim odlukama krivotvorio je papino pismo. Metod je onda molio papu da potvrdi je li pisao još koje pismo osim ovog njegovog. Metodovo pismo nije poznato, ali se može zaključiti njegov sadržaj prema papinom odgovoru u kojem je naredio istragu Wichingovih djela. Papa umire 882. god., ali su se Wiching i Svatopluk razišli pa je Metod zadnje godine života proveo u miru. Otišao je još u Carigrad gdje je na prijestolju bio Mihajlov ubojica Bazilije. Ne znamo razloge Metodova puta, neki misle da je još jednom pred kraj života htio vidjeti svoju domovinu, neki kažu da je posredovao u pomirenju Focija i njegovih protivnika, a drugi pak misle da je htio proširiti utjecaje svoje misije izvan panonsko-moravske nadbiskupije. Vratio se ponovno u Moravsku i žurno nastavio s prevođenjem. Umro je 06. 04. 885. godine. Kao nasljednika je odabrao svog učenika Gorazda.

Nakon Metodove smrti Wiching je odmah požurio k papi Stjepanu V. da obnovi stare optužbe protiv mrtvog Metoda da bi time potkopao ugled Gorazdu i ostalim učenicima. Stjepan V. je tražio da se pregleda arhiv pape Ivana VIII., ali ondje više nije bilo nikakvih dokumenata. Stjepan V. u svom pismu hvali Wichinga i izriče sankcije protiv branitelja slavenske liturgije. Na tu zabranu pape Stjepana V. pozivali su se mnogi pape kad su govorili protiv slavenske liturgije, npr. Ivan X. i Aleksandar II.. Nažalost ni oni nisu imali pri ruci dokumente Ivana VIII..

Citiram: „Time je Stjepan V. ušao u povijest kao protivnik slavenskog bogoslužja kod Slavena u srednjoj Evropi.“²⁷ Realno, krivnja nije bila na Stjepanu V., nego na krivotvoritelju papinskih dokumenata Wichingu.

²⁶ Zavladao je Moravskom nakon što je izdao Rastislava

²⁷ Bratulić, Josip. Ćiril i Metod. Slavenski apostoli i prosvjetitelji/strip s komentarom. (crta Radovan Devlić, tekst stripa Dubravko Horvatić, Žitja preveo Josip Bratulić) Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1985., str. 31

3.3. Rad učenika se nastavlja

Nakon Wichingova povratka iz Rima, ćirilometodski učenici koji su potjecali iz Makedonije bili su prognani iz Velike Moravske, a Gorazd i drugi učenici koji su potjecali iz Slovačke i iz Moravske vjerojatno su ostali u svojoj domovini i pritajili se pred Wichingom. Kada je 893. god. Wiching bio smijenjen, učenici su mogli uzeti u ruke vođenje velikomoravske crkve. Na traženje kralja Mojmira II.²⁸ papa Ivan IX. odlučio je ponovno upostaviti hijerarhiju u Velikoj Moravskoj. Poslao je 898. god. tamo svoje legats, nadbiskupa Ivana i biskupe Benedikta i Danijela, koji su za Veliku Moravsku posvetili jednog nadbiskupa i tri biskupa. Gotovo sa sigurnošću se može pretpostaviti da je taj nadbiskup bio Gorazd. O njegovu sjedištu, baš kao i Metodovu ne zna se mnogo. Iz raznih mišljenja mnogih autora može se kao moguća sjedišta biskupija navesti: Nitra, Velehrad, Hradište pri Mikulčicama, Olomouc, Debrava, Krakov itd..²⁹ Nažalost 907. god. najezdom Mađara uništena je Velikomoravska država. Mnogi svećenici su pobjegli i potražili utočište u Češkoj ili Poljskoj, a sam Gorazd se navodno povukao u Poljsku.

Osim Gorazda poznato je po imenima više ćirilometodskih učenika: Kliment Ohridski, Konstantin Preslavski, Naum, Angelar, Lovro i Sava. Četvorica od njih, Kliment, Naum, Angelar i Sava, zajedno sa Ćirilom, Metodom i Gorazdom u bugarskoj i makedonskoj crkvi štovani su kao sveci pod imenom sveti *Sedmopočetnici* (slika 7.). Njihov zajednički blagdan pada na 17. 07. u Bugarskoj ili 27.07. u Makedoniji, Češkoj, Slovačkoj, Sloveniji i Hrvatskoj.

Slika 7. Sveti Metod i njegovi učenici

²⁸ Moravski knez od 894. do 906., Svatoplukov sin

²⁹ Usp. Bratulić, Josip. Ćiril i Metod. Slavenski apostoli i prosvjetitelji/strip s komentarom. (crta Radovan Devlić, tekst stripa Dubravko Horvatić, Žitja preveo Josip Bratulić) Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1985., str.28

Neki učenici su nakon Wichingova povratka otišli u Bugarsku, a neki su prodani Židovima u zarobljeništvo. U Bugarskoj je tada vladao kralj Boris koji se htio osloboditi bizantske prevlasti i imati svoju hijerarhiju. Ni Rim ni Carigrad nisu udovoljili njegovoj molbi. Dolazak ćirilometodskih učenika, koji su zapravo potjecali iz njegove domovine, lijepo se poklopio s njegovim planovima. Učenici su donijeli slavensko bogoslužje, ali kako je u ovim krajevima bila rasprostranjena liturgija bizantskog obreda, spomenuti učenici su ovdje razvili slavensko bogoslužje po bizantskom obredu, a na ćiriličnom pismu. Boris je neke učenike zadržao kod sebe da osnuju školu u Preslavu, a Klimenta je s drugim učenicima poslao u Makedoniju da osnuju školu. Kliment je osnovao samostan na sjeveroistočnoj strani Ohridskog jezera, a Naum na južnoj (slika 8.)

Slika 8. Manastir sv. Nauma na obali Ohridskog jezera

Klimentova škola u Makedoniji i Konstantinova u Preslavu u istočnoj Bugarskoj nastavile su djelo Svete braće i sačuvali su njihovu duhovnu i kulturnu baštinu. Iz Bugarske se slavensko bogoslužje proširilo u Srbiju, Vlašku i Moldaviju te sve do Kijevske Rusije. U svim ovim krajevima i danas se vrši bogoslužje na slavenskom jeziku, osim u Rumunjskoj gdje je u XVIII. st. uveden u bogoslužje rumunjski jezik.

Na prostorima gdje je bilo uvedeno slavensko bogoslužje u Velikoj Moravskoj i susjednim zemljama, današnjoj Češkoj, Slovačkoj i Poljskoj, slavensko bogoslužje je s godinama nestalo, osim tamo gdje se obavlja po bizantskoslavenskom obredu. Slavenska liturgija nije jedina baština koju su Konstantin i Metod ostavili za sobom. Ona je bila tek sredstvo za širenje i učvršćivanje kršćanske vjere među Slavenima. Danas, nakon Drugog vatikanskog sabora³⁰, slavenski narodi vrše bogoslužje na suvremenim slavenskim jezicima, a zaslugu za to preuzimaju i Sveta braća.

³⁰ Drugi vatikanski sabor bio je 21. ekumenski sabor Katoličke crkve. Sabor je sazvaio 1962. godine papa Ivan XXIII. koji je preminuo prije kraja sabora koji je nadalje vodio papa Pavao VI.. Drugi vatikanski sabor bio je

3.4. Staroslavenski ili općeslavenski književni jezik

Staroslavenski je najstariji slavenski književni jezik nastao prevođenjem grčkih crkvenih knjiga na slavenski u IX. stoljeću. Autori najstarijih slavenskih sačuvanih tekstova jezik kojim pišu nazivaju uvijek isto: *slověньskъ*, tj. *slavenski*. Pridjev slavenski koristi se u to vrijeme u grčkim i latinskim tekstovima kada se želi imenovati prvi slavenski književni jezik. Može se reći da je taj jezik postao predmetom znanstvenog proučavanja u drugoj polovici VIII. stoljeća. Od tog vremena pa sve do danas imenovali su ga istraživači različito: *staroslavenski*, *starocrkvenoslavenski*, *crkvenoslavenski*, *staromakedonski*, *starobugarski*, *općeslavenski književni jezik*.

Termini *starocrkvenoslavenski* ili *crkvenoslavenski* govore nam o najčešćoj funkciji tog jezika. Istina je da se upotrebljavao najčešće u crkvi, ali to nije bila njegova jedina namjena. Nikolaj Sergejevič Trubeckoj uvodi termin *prastarocrkvenoslavenski* da bi označio ono razdoblje općeslavenskog književnog jezika iz kojeg nemamo sačuvanih spomenika pa stoga neki autori predlažu ovakvu periodizaciju: 1. *prastarocrkvenoslavenski* (862-855. god.), 2. *starocrkvenoslavenski* X. i XI. st. (jezik kanonskih tekstova) i 3. *crkvenoslavenski* od početka XII. st. i dalje (jezik redakcijskih tekstova).³¹

Termin *starobugarski* je češće u uporabi, pogotovo kod bugarskih slavista, a *staromakedonski* upozorava na temelj na kojem je sagrađen prvi slavenski književni jezik. Ali, osim temelja postoji i nadgradnja (pismo, pravopis, norma, frazeologija) koja je kod ovog jezika općeslavenska.

Staroslavenski je termin koji se najčešće koristi jer ne ukazuje ni na narodnu osnovicu, ni na funkciju. Važno je stoga naglasiti da je riječ o književnom jeziku kojem je govorna (narodna) osnovica južnoslavenska, točnije makedonska, a nadgradnja općeslavenska. Tijekom srednjeg vijeka postao je treći internacionalni jezik Europe i sveti idiom Slavena; Bugara, Rusa i Srba, koji su primili vjeru i kulturu od Bizanta.³²

Općeslavenski književni jezik je termin koji je nastao jer se htjelo ukazati da je riječ o jeziku koji je služio kao književni svim slavenskim narodima, makar na jednom dijelu njihova teritorija

najvažniji crkveni događaj 20. st.. Jedna od važnijih odluka bila je slavljenje Mise na narodnim jezicima (Sveti koncil) i jedan otvoreniji pristup prema drugim svjetskim religijama.

³¹ Usp. Damjanović, Stjepan. Slovo iskona: Staroslavenska i starohrvatska čitanka. Zagreb: Matica hrvatska, 2002., str. 26

³² Usp. Obolensky, Dimitri. Byzantium and the Slavs. Crestwood, New York 10707: SVS press, 1994., str. 207

i jednom razdoblju njihove povijesti. „Bio je to dakle nadnacionalni jezik slavenskoga književnog srednjovjekovlja.“³³

Sredinom XIX. st. bila je popularna *panonska teorija* koja je tvrdila da je govorna osnovica prvog slavenskog književnog jezika jedan panonski govor. Predstavници su bili Slovenci Jernej Kopitar i Franc Miklošić. *Panonska teorija* je već u XIX. st. odbačena dokazima Vatroslava Oblaka, a mijenja ju *makedonska* koju nitko ni danas ne poriče.

Bitno je razlikovati *općeslavenski književni jezik* i *praslavenski*. *Praslavenski* je ishodište svih slavenskih idioma i na njemu ne postoji zabilježena niti jedna riječ, a *općeslavenski jezik* se temelji na arhaičnom govoru koji je po svojstvima blizak završnoj fazi *praslavenskog jezika*.

3.5. Staroslavenski u službi hrvatske kulture

Prvi prijevodi ovog jezika iz IX. st. nisu se sačuvali pa o njima prosuđujemo na temelju najstarijih sačuvanih tekstova, a to su oni s kraja X. i XI. st. koje slavistika zove zajedničkim imenom *kanon staroslavenskih spisa*. Postoje dvije bitne stvari u staroslavenskom jeziku. Prva je da sadržava grecizme koji su preuzeti prevođenjem s grčkog jezika, ali isto tako grecizmi su česti jer su Slaveni živjeli u okolini Soluna. Druga je da je jezik nastao djelovanjem male skupine ljudi, a poslije postao književnim na širokom geografskom prostoru. Od XII. st. nadalje pišu se tekstovi na tzv. redakcijama i recenzijama staroslavenskoga jezika (prvima se pripisuje spontanost, a drugima hotimičnost). Najstariji hrvatski staroslavenski tekstovi iz XI. su stoljeća, ali se pouzdano iz izvora zna da se dodir sa staroslavenskim jezikom dogodio ranije. Papa Ivan X. je 925. god. pisao hrvatskom kralju Tomislavu, zahumskom knezu Mihovilu Viševiću, splitskom nadbiskupu Ivanu i njegovim biskupima i upozorio ih da je *slavenski jezik* barbarski i nepodoban za bogoslužje te prigovara što se proširila *Metodova nauka*. U zaključcima I. splitskog sabora 925. godine zabranjuje se zaredivanje glagoljaša u više redove. To je siguran znak da su staroslavenski i glagoljica već vidljivi na hrvatskom prostoru.

U dodiru staroslavenskog s hrvatskim idiomima nastala je hrvatska redakcija staroslavenskoga jezika koju ćemo zvati *hrvatskostaroslavenski jezik*.³⁴ U hrvatskim tekstovima javlja se do polovice XVI. st., a od klasičnog staroslavenskog razlikuje se u nekoliko karakterističnih promjena kao npr.: zamijenjeni su nazalni samoglasnici, samoglasnik *jeri*

³³ Damjanović, Stjepan. Slovo iskona: Staroslavenska i starohrvatska čitanka. Zagreb: Matica hrvatska, 2002., str. 27

³⁴ U staroslavenskoj filologiji *redakcija* je termin koji označava prilagodbu staroslavenskog jezika govornim jezicima naroda u kojima se koristio kao književni jezik, u ovom slučaju hrvatski jezik.

zamijenjen je samoglasnikom *i*, glagoljični grafem *šta* ostvarivao se kao *ć, šć* i rijetko kao *št, jerovi* su se u XI. st. izjednačili kao posljedica depalatalizacije itd..

Glagoljaši su najvažniji čuvari i promicatelji *hrvatskostaroslavenskog jezika*. Nepopustljivi su u pokušajima da se staroslavenski zamijeni latinskim iako u svakoj prilici naglašavaju svoju pripadnost Rimskoj crkvi i otvoreni su prema zapadnim utjecajima. Isto tako oni će pokazati iznimnu tolerantnost prema uvođenju hrvatskih idioma u knjigu i upravo zahvaljujući njima narodni jezik u hrvatsku knjigu ulazi ranije nego u mnoge druge. Nastat će jezik sastavljen od staroslavenskih i starohrvatskih osobina koji možemo zvati hrvatsko-staroslavenskim, a raznolik je jer odnos elemenata iz jednog i drugog jezika varira od teksta do teksta. Taj jezik je najčešći u beletrističkim tekstovima, a postepeno se širio funkcionalno i teritorijalno. Od XVI. st. hrvatskoslavenski će i dalje obavljati funkciju liturgijskog jezika sve do Drugog vatikanskog koncila. Nakon toga se njegova uloga smanjuje, ali samo zbog slabljenja materijalnih sredstava hrvatskih glagoljaša što je pak posljedica općih prilika u hrvatskim zemljama.

Brozovičev brevijar iz 1561. god. obično se drži krajem prirodnog razvitka hrvatskostaroslavenskog jezika. U Rimu je 1595. god. sklopljena, a u Brestu 1596. god. proglašena Brestovska unija kojom su Kijev i sva Rutenija sjedinjeni s Rimom. God. 1622. utemeljena je *Congregatio de Propaganda fide* koja nastoji proširiti katolicizam.³⁵ U Rimu je odlučeno da se napravi misal po ukusu Ukrajinaca, a rusifikacija se provodila redovitim izdavanjem novih i zabranom uporabe starih liturgijskih knjiga. Hrvatski glagoljaši nisu bili zadovoljni opravdanjem da su potrebne jedinstvene liturgijske knjige za sav slavenski svijet i na hrvatskom su tlu ta izdanja udaljila ljude od staroslavenskog jezika. Staroslavenizme će koristiti povremeno i hrvatska leksikografija, npr. Bogoslav Šulek u svom *Rječniku znanstvenog nazivlja*, ali pojavljuju se i u tekstovima novije hrvatske književnosti kod Josipa Pupačića, Maka Dizdara, Miroslava Krleže i drugih.

Zaključak je stoga da je staroslavenski jezik u hrvatskoj srednjovjekovnoj kulturi služio kao književni jezik na dijelu hrvatskog prostora, a njegova hrvatska inačica nije bila samo liturgijski jezik već je do XIII. st. popunjavala i beletrističke i pravne tekstove. Hrvatska inačica će služiti kao liturgijski jezik, ali će se ugrađivati u hrvatsko-staroslavenski jezik koji je imao sve izgleda da postane općim hrvatskim književnim jezikom. Ipak, staroslavenski jezik je nastavio živjeti u leksikografskim djelima, literarnim ostvarenjima i na filološkim radnim stolovima.

³⁵Damjanović, Stjepan. Slovo iskona: Staroslavenska i starohrvatska čitanka. Zagreb: Matica hrvatska, 2002., str. 42

4. Glagoljica

Najstariji slavenski spomenici pismenosti odreda su pisani glagoljicom ili ćirilicom. Kasniji smjer obaju slavenskih pisama nije bio jednak. Najstarija ćirilica bila je temeljem na kojem su se razvijali razni oblici ćiriličnih grafija sve do suvremenih kojima se služe Ukrajinci, Rusi, Bjelorusi, Srbi, Crnogorci, Makedonci i Bugari. Glagoljica je u prvim stoljećima slavenske pismenosti po rasprostranjenosti ravnopravna ćirilici, a kasnije će kontinuirano do 1857. god. živjeti na dijelu hrvatskog narodnog prostora. Njena povremena javljanja u drugim slavenskim zemljama posljedica su djelovanja hrvatskih glagoljaša. Razloge u povlačenju glagoljice ne treba dovoditi u vezu s osobinama tog pisma i njegovom složenošću, latinica i ćirilica nisu je potisnule jer su bile jednostavnije, nego jer je iza njih stajala veća društvena i gospodarska moć.

4.1. Ime

Naziv *kurilovica* prvi put se spominje u ruskom zapisu novgorodskog popa Upyra Lihog iz 1047. god. i taj se naziv u tom tekstu vjerojatno odnosi na glagoljicu.

Citiram: „Naime, Upyr Lihi zapisao je na Proročkim knjigama s tumačenjem ove riječi: Slava tebê, gospodi, jako spodobi mę napisati knjy si is kurilovicê knjazu volodimiru novê gorodê knęžaštju.“³⁶

Budući da su Proročke knjige napisane ćirilicom, čini se vjerojatnim da izraz *iz kurilovice* znači *iz glagoljice*. Naravno da se to ne može smatrati posve sigurnim, ali mnogi istraživači smatraju da je predaja o Konstantinu-Ćiriliku kao autoru prvog slavenskog pisma bila vrlo jaka i da je u prvim stoljećima mogla njegovo ime vezivati uz glagoljicu, a tek poslije uz ćirilicu kada je ona postala rasprostranjenija. Ono što je očito jest da su ćirilica i glagoljica jedna drugoj posuđivale ime pa se tako na hrvatskom području naziv *ćirilica* upotrebljava za glagoljicu, a sve do danas Poljičani svoje ćirilsko pismo zovu glagoljicom.

Naziv glagoljica nastao je na hrvatskom tlu i izveden je od glagola glagolati što znači govoriti. Taj glagol koristio se često u crkvenim obredima na prvom slavenskom književnom jeziku. Glagoljična azbuka sastoji se od 38 slova, ali broj može varirati od tipa do tipa. Glagoljica nema posebnih znakova za brojeve nego se glagoljska slova ujedno koriste i kao brojevne vrijednosti. Kada slova predstavljaju brojeve ispred i iza njih dolazi točka, a iznad slova crta.

³⁶ Damjanović, Stjepan. Slovo iskona: Staroslavenska i starohrvatska čitanka. Zagreb: Matica hrvatska, 2002., str. 47

Naziv glagoljica prvi se put osvjedočeno nalazi u pismima koja je pisao Franjo Glavinić još u XVII. st., a termin glagoljski poznat je još od XVI. st..

4.2. Postanak glagoljice

Za razliku od ćirilice, glagoljica ne podsjeća ni na jedno poznato pismo koje danas postoji. I to ne samo na prvi pogled već i nakon mnogih analiza ne može se pronaći veza između glagoljice i drugih grafija, pa ni onda, npr. u slučaju nekih istočnih pisama, kada se na prvi pogled čini da bi podudarnosti moglo ipak biti. Jasno je stoga zašto je bibliografija radova o postanku glagoljice silno narasla. Tako u mnogobrojnoj literaturi možemo razlikovati tri polazišta u objašnjenju geneze glagoljice:

1. EGZOGENA - polazišta koja za svaki glagoljični grafem traže uzor izvana u nekom drugom grafijskom sustavu
2. EGZOGENO – ENDOGENA - polazišta koja polaze od toga da se autor glagoljice ugledao u druga pisma, ali i da postoje elementi glagoljične strukture koji se ponavljaju, tj. iz jednog glagoljskog grafema razvija ih se nekoliko.
3. ENDOGENA - polazišta koja ne uzimaju u obzir poticaje izvana, nego traže grafički ključ glagoljice, tj. traže elemente od kojih su svi grafemi načinjeni i načine slaganja tih elemenata

1. EGZOGENA

Sasvim je logično tražiti glagoljici uzore u raznim oblicima grčkog pisma. Najozbiljniji je bio onaj koji je glagoljicu vezivao uz grčko kurzivno pismo VIII. i IX. stoljeća. Engleski paleograf Isaac Taylor i hrvatski slavist Vatroslav Jagić pokušali su dokazati tu vezu pa se ponekad u literaturi spominje i Taylor-Jagićeva teorija. Dosta su efektno dokazali izvođenje nekih grafema, ali takvih nije bilo mnogo.

Ubrzo su drugi istraživači, kao V. Vondrák, N. S. Trubeckoj i J. Vajs, pokušali dio glagoljičnih grafema objasniti ugledanjem u grčki alfabet, a dio ugledanjem u druga pisma kao što su: hazarsko, koptsko, starožidovsko, sirijsko, gruzijsko, armensko. Najrjeđi su bili pokušaji traženja uzora glagoljici izvan grčkog alfabeta. L. Geitler je pokušao glagoljicu dovesti u vezu s albanskim pismom, a K. Grubišić migracije Gota i Slavena i njihove dodire definirati odlučujućima za nastanak glagoljice, a predložak u koji se ugledalo bio je alfabet vizigotskog biskupa Wulfila kojim je pisan *Codex argenteus*, sastavljen oko 350. god.. Sredinom XX. st. P. J. Černyh, V.A. Konstantinov i Lj. V. Čerepnjin pokušali su glagoljicu, a i ćirilicu, dovesti u vezu s

nedešifriranim znacima nađenim u Pričnomorju i s ciparskim slogovnim pismom. Nekoliko je pisama moglo poslužiti kao uzor, ali to ne objašnjava postanak velikog broja grafema.

S vremenom su brojna istraživanja dovela do zaključka da je glagoljica autorsko djelo i rezultat pojedinca iz grčkog kulturnog ozračja, kršćanina, filozofa, znalca brojnih jezika. Malo tko danas sumnja da je to bio Konstantin.

2. EGZOGENO-ENDOGENA

Činjenica da je jedna osoba autor glagoljice pomogla je da se elementi sustavnosti počnu tražiti unutar samog grafijskog sustava. Takvim istraživanjem bavili su se Thorvi Eckhardt i Josip Hamm. Smatraju da se glagoljica prvotno sastojala od dva niza grafema. Jedni su se razvili u sustavu (endogeni), a drugi su u sustav uneseni izvana (egzogeni). Tako se može uočiti da su neki grafemi načinjeni od istih elemenata, jedan je primarni, a ostali su sekundarni izvedeni iz njega.

Mnogi autori se često pozivaju na to da je Konstantin stvorio novo pismo i da je to dokaz da se radi o glagoljici jer je ćirilica slična grčkom pismu. Konstantin je bio svjestan da se svaka nova civilizacija želi predstaviti s novom grafijom, a sličnost s grčkim alfabetom otežala bi ostvarenje zadanih ciljeva.

3. ENDOGENA

Georg Černohwostow, finski slavist, izrazio je sredinom XX. st. uvjerenje da glagoljici ne treba tražiti uzor niti u jednom od triju najpoznatijih pisama (grčkom, latinskom, židovskom) jer se Konstantin, poznati protivnik trojezične hereze, nije želio ugledati u te grafije. Po njemu je glagoljica originalno pismo koje započinje križem, a i sva druga slova su temeljena na kršćanskim simbolima: križu, krugu i trokutu. Križ je simbol otkupljenja i Isusove muke, krug je simbol Božje vječnosti, a trokut simbolizira Trojstvo. Njegovo rješenje podijelilo je glagoljicu na četiri skupine: prvoj je zajednički element križ, drugoj elementi križa, trećoj križ i krug, četvrtoj krug i trokut, odnosno elementi trokuta.

Mnogi su pokušali odrediti karakteristiku koja bi se mogla naći u svakom slovu, ali bez uspjeha. Bugarin P. Ilčev pokušao je dokazati da je karakteristični element crtica koja rotira oko vertikalne osi pod kutom od 90° , rjeđe od 45° , a crtica ponekad završava kružićima koji su prepoznatljive oznake glagoljskog pisma. Njegov kolega V. Jončev je više zaintrigirao paleografe. On je opisao kružnicu oko svakog slova i predočio nam mrežu u koju se može upisati svako glagoljično slovo. Mrežu čini kružnica koja je podijeljena sa četiri dijametra tako da se dobije osam jednakih dijelova. Svako je slovo samo neki dio predstavljenog modela i svaki dio se može pronaći u kružnim isječcima. Razmišljanje V. Jončeva postalo je polazište za daljnja istraživanja.

Svoj prilog je dao i hrvatski filolog Slavomir Sambunjak koji glagoljicu pokušava izvesti iz ukupnosti Konstantinova životnog iskustva i svjetonazora.

4.3. Druge teze o postanku glagoljice

Josip Hamm, hrvatski paleoslavist, na početku karijere zastupao je tzv. *gotsku tezu* o postanku glagoljice. Pošao je od pretpostavke da se u starim tekstovima uvijek govori o jednom pismu i da svi kojima se stari autori obraćaju očito znaju na koje se pismo misli. Također upozorava da je latinaško svećenstvo poprilično uplašeno u prvim desetljećima X. st. zbog liturgije na slavenskom jeziku, a to znači da je ona već bila dosta raširena. Hamm smatra da je između djelovanja Svete braće i početka X. st. prošlo premalo vremena da bi slavenska liturgija bila tako raširena i da je morala postojati prije Ćirila i Metoda. Tvrdio je da su Slaveni i Goti bili pripadnici tzv. Arijeve hereze.³⁷ Hamm je mislio da su Slaveni primili kršćanstvo od arijanskih Gota i našao je gotske elemente u slavenskim prijevodima biblijskih tekstova.

Dosta je zastupljena *i jeronimska teorija* koja tvrdi da je autor glagoljice sveti Jeronim, što znači da je pismo starije od Konstantina. Uporište je u hrvatskoj predaji i pokušajima da se neke Jeronimove rečenice shvate tako da on govoreći o svom jeziku ne misli na latinski. Takvo objašnjenje Jeronimovih tekstova još je 1861. god. otklonio Franjo Rački. Ime prevoditelja *Vulgate* prvi se put u vezi s glagoljicom spominje u reskriptu pape Inocenta IV. senjskom biskupu Filipu 1248. god. i ponavlja se do XIX. st.. Papa kaže za glagoljicu da je to pismo za koje kler one zemlje tvrdi da je od sv. Jeronima. Iz toga je jasno da i sam papa sumnja u to mišljenje. Glagoljaši su se, kako to slavistika dugo i opravdano tvrdi, autoritetom zapadnoga crkvenog oca htjeli zaštititi od neprestanih prigovora da nisu pravi sinovi Rimske crkve.³⁸ Bitno je napomenuti da je sv. Jeronim živio u IV. st. i da je otada prošlo više od 800 godina te da u tom vremenu nitko nije nigdje povezo njega i glagoljicu pa je s vremenom jeronimska teorija potisnuta.

I danas postoje teze da je glagoljica iskonsko hrvatsko pismo. Po jednim su Sveta braća samo proširila već nastalu glagoljicu po slavenskom svijetu, a po drugima Sveta braća nemaju s tim nikakve veze. Zagovaratelj potonjeg je franjevac trećoredac hrvatskog podrijetla, Marko

³⁷ Arijanstvo je kršćanska hereza, proizašla iz nauka o Trojstvu aleksandrijskog svećenika Arija (260. - 336. god.), nastala u kršćanskoj crkvi za cara Konstantina Velikog. Uči da Sin Božji nije istovjetan s Bogom Ocem. Osuđeno na crkvenim saborima u Niceji 325. i Carigradu 381. god.

³⁸ Damjanović, Stjepan. Slovo iskona: Staroslavenska i starohrvatska čitanka. Zagreb: Matica hrvatska, 2002., str. 56

Japundžić, koji drži da imamo kao i svi slavenski narodi razloga slaviti Svetu braću, ali da izum glagoljice s njima ne treba povezivati.

4.4. Glagoljica ili ćirilica-pitanje prvenstva

Slavenska filologija bavi se pitanjem prvenstva već dva stoljeća. Rijetko tko danas sumnja da je Konstantin stvorio glagoljicu, a pitanje prvenstva nije nestalo iako gotovo svi drže da je glagoljica starija.

Bugarski slavist Emil Georgiev tvrdi da je ćirilica starija iako se slaže s mišljenjem da je Konstantin stvorio glagoljicu. Bilo bi lakše procijeniti vremenski period da se ćirilični i glagoljični spomenici ne javljaju u isto vrijeme, u zadnja dva desetljeća X. st..

Drugačiji način da se dođe do rješenja bio je da se utvrdi da se jedno pismo ugledalo u drugo pa su mnogi pokušali pronaći sličnost između glagoljice i ćirilice, ali slaganja nije bilo.

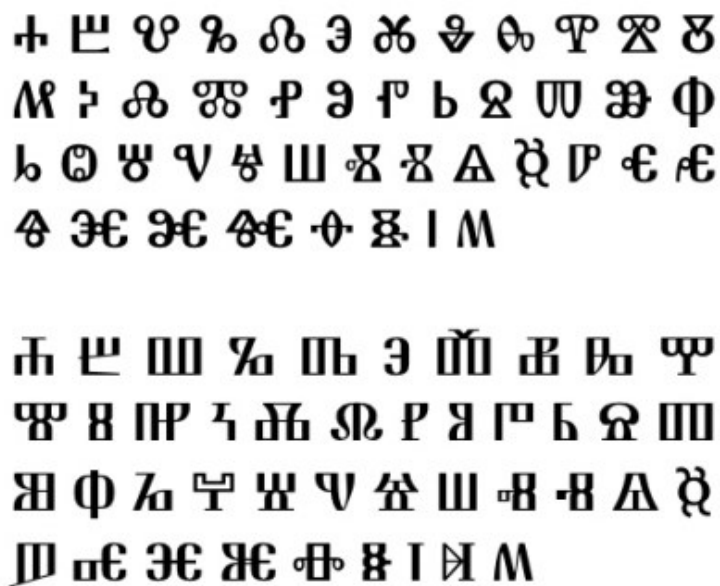
J. Hamm tvrdi da se glagoljica ugledala u ćirilicu njezina bi slova trebala podsjećati na grčku uncijalu, a ne podsjećaju. Danas ima malo mjesta sumnji da je glagoljica starije pismo koje je stvorio Konstantin uoči moravske misije, a argumenti koji govore u prilog većoj starosti glagoljice, bez obzira na to hoćemo li pitanje prvenstva odvojiti od pitanja autorstva, jesu ovi:

1. Spomenici koji su pisani glagoljicom po jeziku su arhaičniji od onih pisanih ćirilicom
2. U spomenicima pisanim ćirilicom pronalazimo pojedina glagoljska slova, riječi ili rečenice, što nam govori da je tekst prepisan iz glagoljice, a o tome nam svjedoče i pisarske greške, npr. u *Savinoj knjizi*. Ćirilični zapisi u glagoljičnim tekstovima redovito su novijeg datuma.
3. Sačuvani su i neki palimpsesti, tj. rukopisi na pergameni s koje je skinut jedan tekst da bi se mogao pisati drugi. Svi sačuvani palimpsesti odreda su pisani ćirilicom, a suvremena fototehnika ispod ćiriličnog teksta otkriva skinuti glagoljski tekst. J. Hamm upozorava da nijedan otkriveni glagoljski tekst nije stariji od poznatih glagoljskih i ćiriličnih rukopisa.

4. Tekst Crnorisca Hrabra *O slovima* kaže da bi svi slavenski književnici potvrdili da su im Metod i Konstantin preveli knjige i sastavili pismo. To znači da je Konstantinovo pismo smatrano prvim slavenskim pismom i da ćirilica nije mogla biti tretirana kao slavensko pismo zbog svoje sličnosti s grčkim pismom što ne može zadovoljiti kao razlog jer Hrabru nije nepoznato pisanje slavenske riječi grčkim i latinskim slovima. To može značiti da povijesni proces oblikovanja ćirilice nije još toliko uznapredovao da bi se u trenutku nastanka glagoljice mogla smatrati zasebnim pismom.

4.5. Obla glagoljica i njene faze

Glagoljica koja se od nastanka pisma pa do XII. st. upotrebljavala u Moravskoj, Panoniji, Češkoj, Bugarskoj i Hrvatskoj zove se *obla* jer je kružić jedan od temeljnih elemenata tog pisma, a oble su i spojnice koje povezuju elemente (slika 9.). U literaturi se rijetko provlači mišljenje da *obla* (makedonska i bugarska) glagoljica nije starija od *uglate* (hrvatske), nego da su obje nastale otprilike u isto doba, a može se primijetiti i *trokutasta* glagoljica.

Slika 9. Obla i uglata glagoljica

Većina danas vjeruje da je razvoj tekao od oblih preko poluoblih do uglatih oblika. Za oblu glagoljicu obično se pretpostavljaju četiri faze:

1. Solunska (860. - 863.) faza ne postoji u tekstovima nego ju se pokušava rekonstruirati iz abecedarija i osobina koje pronalazimo u kasnijem razdoblju.

2. Moravsko-panonska faza (863. - 855.) je razdoblje Metodova i Konstantinova djelovanja u Moravskoj i Panoniji. Donijela je neke promjene u grafiji glagoljice. O toj fazi neposredno govore *Kijevski listići*.

3. Češka faza (885. - 1097.) nije laka za razmatranje jer samo *Praške listiće* možemo smatrati njezinim predstavnikom budući da su vjerojatno prepisani u Sazavskom samostanu. Poslije Metodove smrti dio njegovih učenika skrio se u Češku i tamo je glagoljica sve do protjerivanja slavenskih svećenika služila ne samo u bilježenju liturgije već i za prve zapise na češkom jeziku.

4. Ohridska faza (886. - XII. st.) započela je dolaskom Konstantinovih i Metodovih učenika, a završila se u XII. st. kada ju je potisnula ćirilica. Glagoljica je bila glavno pismo Ohridske književne škole.

Poznato je da glagoljica od XII. st. živi samo na dijelovima hrvatskog teritorija, na kojima je pismo za sve potrebe, a ne samo za crkvene knjige. Na našim područjima poprimila je uglate oblike pa se naziva *uglata* ili *hrvatska glagoljica*.

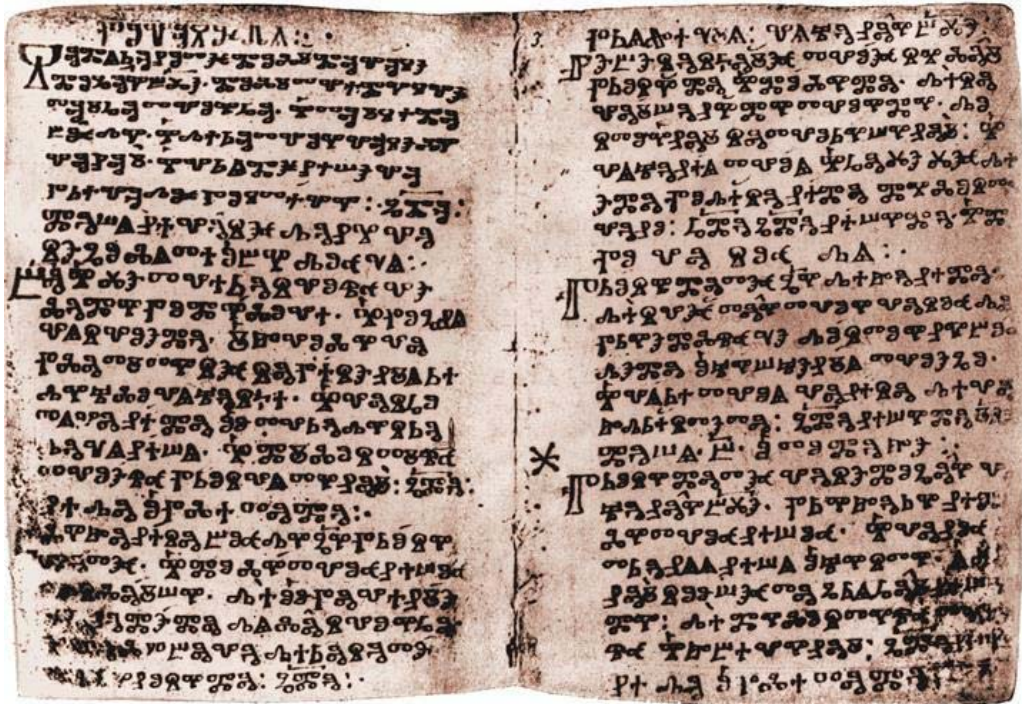
4.6. Staroslavenski kanon

Iz vremena Solunske braće nije se sačuvao nijedan tekst. Najstariji tekstovi koji su došli do nas oni su iz X. i XI. st. i vjerno prikazuju zagubljene originalne ćirilometodske prijevode liturgijskih knjiga. Ne može se sa točnošću odrediti vrijeme nastanka nijednog od tih tekstova. Nakon jezičnog i paleografskog istraživanja tekstove se može datirati samo približno. U njima su, osim u Kijevskim listićima, lokalne jezične osobine samo sporadične, pa ti tekstovi služe za proučavanje prvog slavenskog književnog jezika, na njima se temelji istraživanje staroslavenske gramatike.³⁹ Te tekstove zovemo zajedničkim imenom *kanon staroslavenskih spisa*, od grčke riječi *kanon* što znači pravilo, propis, određeni broj. Neki od tih rukopisa pisani su glagoljicom, a drugi ćirilicom. Ćiriličnih je manje i ponekad se može dokazati da su prepisani iz glagoljske matice.

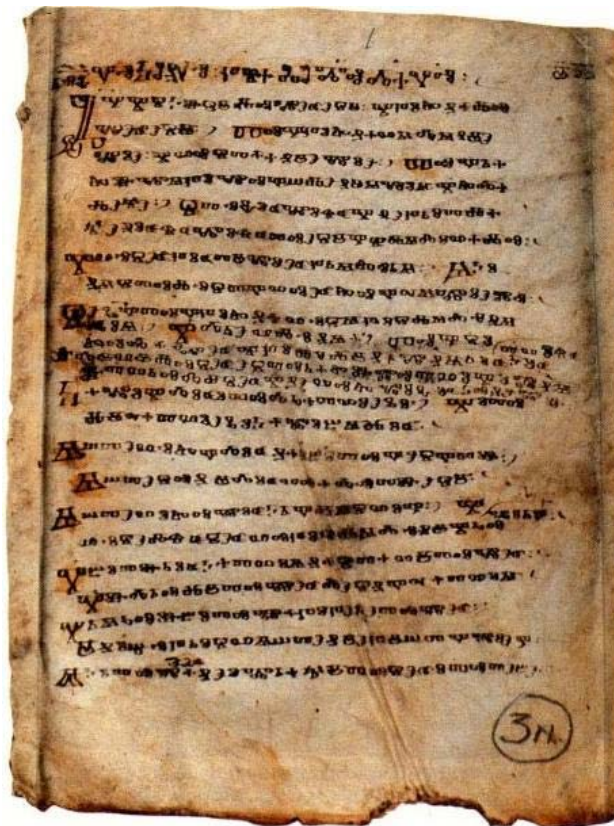
Spomenici pisani glagoljicom su:

1. Kijevski listići (slika 10.)
2. Zografsko evanđelje
3. Marijino evanđelje
4. Assemanijevo evanđelje
5. Sinajski psaltir (slika 11.)
6. Sinajski molitvenik
7. Kločev glagoljaš
8. Bojanski palimpsest
9. Makedonski listići

³⁹ Damjanović, Stjepan. Staroslavenski glasovi i oblici. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2000., str. 15

Slika 10. Kijevski listići

Slika 11. Sinajski psaltir

5. Prilike u Europi u IX. st.

Propašću carske vlasti na Zapadu prestalo je veliko povijesno razdoblje nazvano stari vijek, a započelo novo nazvano srednjim vijekom. Zbog dugog vremenskog trajanja od deset stoljeća srednjovjekovno je doba podijeljeno na tri kraća vremenska razdoblja. Dio vremenskog razdoblja na kojem će biti fokus u ovom radu pripada ranom srednjem vijeku, točnije IX. st. (slika 12.).

Rani srednji vijek započinje Velikom seobom naroda koja je srušila rimsku civilizaciju. Dostignuća antičke kulture na Zapadu su propala, a održala se samo kršćanska crkva. Razdoblje ranog srednjeg vijeka predstavlja razdoblje nepismenosti i neznanja, ali i postupnog stvaranja prvih državnih tvorevina. Crkva, u čijem se naručju sačuvala pismenost, pokrštavala je nove narode. Istočno Rimsko Carstvo ostalo je ipak najpotpuniji čuvar antičkih tradicija i kulture, a preživjelo je toliko dugo da svoje nasljeđe predaje srednjovjekovnoj europskoj civilizaciji u nastajanju.

Slika 12. Karolinško Carstvo, Bizant i islam na početku IX.st

Rani srednji vijek istovremeno je doba kada na povijesnu pozornicu izlaze slavenski narodi koji početkom VII. st. naseljavaju područja između Odre i Labe na sjeveru, Češku, Moravsku, veliki dio današnje Austrije, Panoniju, Balkan i područje kod gornjeg toka rijeke Dnjevar. Kada stižu na ove prostore prihvaćaju kršćanstvo i uključuju se u veliku zajednicu kršćanskih naroda. Europa se teško izdizala iz ruševina izložena bolestima, praznovjerju i napadima Arapa, Normana i Mađara. Promijenjeno je stanje izazvalo i promjenu društvenih odnosa što će rezultirati stvaranjem feudalnog društva.

5.1. Kršćanstvo i vjersko razilaženje

Kršćanstvo je u svojoj povijesti prolazilo kroz različite društvene poretke, kulture i civilizacije. Pritom mu se neprestano nametao problem prilagodbe, nastojanja da vjera bude fleksibilna prema drugim kulturama iz kojih se pridobivaju novi vjernici. Dok je u istočnim kršćanskim crkvama od samog početka prevagnulo načelo narodnog jezika u liturgiji, a to će načelo prihvatiti i protestantizam, u katolicizmu će sve do Drugog vatikanskog koncila (1962. - 1965.) latinski biti jezik liturgije.

Rani srednji vijek okarakteriziralo je pokršćavanje germanskih, slavenskih i drugih naroda. Podjela Rimskog Carstva na Istočno i Zapadno, težnja carigradskog patrijarha da se na Istoku stekne ugled koji je papa imao na Zapadu, društvene promjene zbog dolaska novih naroda, papine političke veze s Francima, uska povezanost Bizantske crkve i države, sve to se negativno odrazilo na jedinstvo crkve.

Posebnosti crkve, što će se poslije nazvati pravoslavnom, odredit će razlike između Istoka i Zapada. Isprepletenost duhovnog i svjetovnog bila je važna i na mnogo razina ispod prijestolja. Jedan od pokazatelja je zadržavanje običaja da se svećenici žene. Pravoslavni svećenik, bez obzira na svoju pretpostavljenu svetost, nije nikad bio čovjek izdvojen od drugih, kakav je postao njegov kolega na Zapadu. Redovništvo na Istoku je također ostalo bliskije svom prvotnom obliku, a sveti čovjek redovnik na Istoku je bio važniji od onoga na Zapadu gdje se više pažnje posvećivalo hijerarhiji. U Istočnom Carstvu nije se mogla razviti tako moćna crkvena vlast kakvu su imali katolički pape. Težište vlasti u Carigradu bilo je na caru.

Nakon odvajanja vlasti Istoka i Zapada razvio se drugačiji način vladanja. Latinskim kršćanima nije bilo po volji što su Grci prihvatili sirijske i egipatske obrede. Osim Carigrada, tri velike patrijaršije na Istoku bile su Jeruzalem, Antiohija i Aleksandrija. Kada su u VII. st. pale u ruke nekršćanima, potvrđeno je odvajanje.

S vremenom je kršćanski svijet prestao biti dvojezičan. U istočnim pokrajinama latinski nikad i nije bio osobito važan za sporazumijevanje pa je početkom VII. st. prestao biti službenim jezikom prava i vojske, gdje se najdulje natjecao s grčkim jezikom. Istočna crkva bila je spremna za nove misionarske pohode u kojima će jugoistočna Europa i Rusija biti pokršćene i dobiti vlastitu pismenost iz Carigrada.

Jedan od glavnih razloga udaljavanja Istočne i Zapadne crkve bila je važnost koja se pridavala naslikanim likovima svetaca, Blažene Djevice i Isusa Krista te predmetima štovanja i vjerničke pobožnosti. Ikone su bile važno sredstvo pravoslavnog kršćanstva posredstvom kojih se usmjeravala duhovnost i učenje, bile su više od ukrasa, a kada su vjernici među ikonama mogu se

osjećati okruženi cijelom nevidljivom crkvom, svecima, anđelima, Kristom. Ikonoklazam je struja koja se radikalno protivila likovnom prikazivanju Trojstva, Krista, Bogorodice, anđela i svetaca te javnom i privatnom štovanju slika (ikona).

U VIII. st. pokušalo se zabraniti uporabu ikona, a osporavatelji ikona (ikonoklasti) proglasili su ih idolima čije štovanje kvari vjeru što pripada Bogu, a ne ljudskim tvorevinama. Tražili su da se ikone uništi. Leon III. je podržao ikonoklaste i 730. godine zabranio je uporabu slika u javnom bogoslužju. Navodno je tražio način da ograniči moć crkve i da se dio crkvenih prihoda slije u državnu blagajnu. Izazvao je veliku diobu u bizantskom društvu koje se podijelilo na ikonodule, odnosno ljubitelje ikona, i ikonoklaste, razbijače ikona. Za vladavine Lava IV. i njegove žene Irene, kasnije udovice, progoni su oslabili. Carica Irena je u dogovoru s papom Hadrijanom I. 787. god. sazvala II. nicejski sabor koji je potvrdio da kršćani trebaju štovati svete slike, ali ih ne smiju obožavati (slika 13.). Tek 843. god. ponovno su vraćene ikone, zahvaljujući carici Teodori. Ikonoklasti ne samo da su uvrijedili mnoge u Zapadnoj Crkvi nego su pokazali koliko se Istok udaljio od latinskog kršćanstva. Zapadna Crkva mijenjala se također, usporedno s uspješnošću nametanja njezine latinske kulture germanskim narodima koji su se obratili s arijanizma.

Slika 13. Crkva sv. Irene u Carigradu kao primjer umjetnosti ikonoklazma

5.2. Bizantsko Carstvo

Tragedija Bizantskog Carstva bila je u tome što se u doba kada je na čelu Franačkoga Kraljevstva bio jedan od najvećih vladara srednjeg vijeka, njegova sudbina nalazila u rukama žene i eunuha. Karlo Veliki je učinio svoje carstvo najvećom silom tadašnjeg kršćanskog svijeta. Pokorivši Langobarde, ispunio je zadaću koju Bizant nije bio u stanju ispuniti i čije je neispunjavanje pokopalo autoritet Bizanta u Rimu. Zatim je Rimska crkva sklopila još uži savez s Franačkim Carstvom i time se još više odvrtila od Bizanta. Papinska je vlast na Istoku praktički isključena, jednako kao što je na Zapadu isključena bizantska carska vlast. Rimskoj crkvi nije bilo od koristi savezništvo sa Carigradom. Osnivanje carstva Karla Velikog imalo je jednako prevratničko značenje u političkoj sferi kao kasniji crkveni raskol u religijskoj, jer kako može postojati samo jedna kršćanska crkva, tako može postojati i samo jedno carstvo. I Rim je polazio od ideje o jednom carstvu, a novostvoreno Franačko Carstvo trebalo je stupiti na mjesto staroga Bizantskog Carstva. No, Bizant je nastavio njegovati san o jedinstvenom carstvu i do samog kraja tamo će postojati carevi. Iako su ih formalno birali Senat, vojska i narod, car je bio autokrat, što carevi na Zapadu nikada neće biti.

U stvarnosti su postojala dva carstva, Istočno i Zapadno. To odvajanje Istoka i Zapada koje je postalo kristalno jasno u doba ikonoklastičkog spora, sada je bilo provedeno i u političkoj sferi. Postojala su dva jezično, kulturno, politički i religijski različita svijeta.

Početak IX. stoljeća s Nikeforom I. (802. - 811.) na čelu Carstva ponovno se našao sposoban vladar. Za vladavine carice Irene bio je logotet genika⁴⁰. Nakon godinu dana vladavine okrunio je sina Staurakija za suvladara. Držao se ikonodulskog⁴¹ stajališta prethodne vlade. Nakon smrti patrijarha Tarazija 806. god., novi patrijarh postao je historiograf Nikefor. Postavljanje laika na mjesto patrijarha izazvalo je nezadovoljstvo među zelotima⁴². Oštrim mjerama uredio je državne financije i podignuo gospodarstvo. Potaknuo je ponovnu helenizaciju Grčke, naselivši stanovnike maloazijskih tema na prostoru bugarsko-bizantske granice, tada naseljene Slavenima. Neuspješno je ratovao protiv arapskog kalifa. Porazio ga je bugarski vladar Krum i u toj bitci je i

⁴⁰ Logotet je služba u Bizantskom Carstvu, njezini nositelji su visoki državni službenici, načelnici državnih ureda, zaduženi prvenstveno za financijske, ali i druge poslove. U Bizantskoj crkvi logotet je patrijaršijski službenik koji djeluje kao patrijarhov predstavnik i glasnogovornik. Logotet genika je visoki bizantski službenik, na čelu državnog ureda za procjenu i ubiranje poreza.

⁴¹ Pogledati str. 32 ovog rada gdje je opisan tijek ikonoklastičke borbe

⁴² U Bizantskom Carstvu naziv za društvene skupine koje su zastupale beskompromisne i radikalne stavove u crkvenim, političkim i društvenim pitanjima. Vjerski zeloti bili su prožeti žestokim kršćanskim duhom i u pojedinim trenucima u bizantskoj povijesti prilično su remetili svakodnevne prilike. U doba ikonoklastičke krize osobito su žestoko nastupali protiv pristaša pomirbe s ikonoklastima. U Focijevu raskolu zauzeli su Ignacijevu stranu.

sam poginuo. Ovo je bilo prvi put od 4. st. da je bizantski car pao od barbarske ruke. Naslijedio ga je Mihael I. Rangabe koje je vladao do 813. god., ali bio je slab vladar koji nije ostavio traga.

Od 813. do 820. god. Bizantom je vladao ikonoklastički⁴³ vladar Lav V. Armenac. Planirao je uspostaviti vojnu snagu Carstva i oživiti ikonoklastički pokret. Smatrao je da su vojni neuspjesi prethodnih vlada bili posljedice ikonodulskog stajališta. Ratovao je protiv bugarskog vladara Kruma koji je iznenada umro, a naslijedio ga je Omurtag koji je sklopio s Bizantom mir na 30 godina.

Poslije Lava na vlast dolazi Mihael II. (820. - 829.), utemeljitelj amorijske dinastije, koji ga je dao ubiti. Prve godine njegove vladavine obilježio je građanski rat potaknut ustankom Tome Slavena koji se proglasio carem. Nastupilo je i smirivanje u religijskom sporu, prestali su progoni ikonodula iako štovanje slika nije ponovno uspostavljeno. Zabranio je sve rasprave o problemu slika. Za njegove vladavine Arapi su osvojili Kretu i dio Sicilije.

Naslijedio ga je sin Teofil (829. - 842.) koji je bio veoma obrazovan i oduševljen arapskom umjetnošću. Doba njegove vladavine bilo je razdoblje posljednjeg uzleta ikonoklastičkog pokreta i ujedno epoha najjačeg utjecaja arapske kulture na bizantski svijet. Bio je vatreni ikonoklast, a žar je dobio od učitelja Ivana Gramatika koji 837. god. sjeda na patrijarško prijestolje. Tako je ponovno započeo progon ikonodula. Smrću cara Teofila dolazi do sloma ikonoklastičkog pokreta. Za Bizant sada nastupa novo doba, doba velikog kulturnog procvata nakon kojeg je ubrzo uslijedio snažan politički uspon (slika 14.).

Slika 14. Europa, Sredozemlje i Bliski istok oko 830. godine

⁴³ Ikonoklazam su oštro provodili bizantski carevi Leon III., Konstantin V. i Lav V. Armenac uništavajući svete slike i kipove te progoneći ikonodule. Ponašanje ikonoklasta osudio je papa Grgur III. na sinodi u Rimu (731. god.). Podupro ih je Karlo Veliki na sinodi u Frankfurtu (794. god.). Uz potporu carice Irene ikonoklazam je osuđen na Drugom nicejskom koncilu (787. god.)

Novo doba pokrenuo je posljednji amorijski vladar Mihael III. (842. - 867.), a crkvena politika ikonoklastičkih careva i njihov slab interes za Zapadni dio carstva ubrzali su udaljavanje Bizanta i Zapada i time požurili proces koji je preko osnivanja crkvene države doveo do krunidbe Karla Velikog za cara. Carigradska patrijaršija se mogla tek nakon ikonoklastičke krize ravnopravno suprotstaviti papinstvu. Pokršćavanje Južnih i Istočnih Slavena otvorilo je Bizantskom Carstvu novi svijet. Koliko je stiješnjen bio bizantski svijet tijekom ikonoklazma, toliko se sada proširio s Focijem, Konstantinom i Metodijem. Dok je krajem VIII. st. nastupila privremena obnova štovanja slika, nakon Teofilove smrti uslijedila je i konačna uspostava kulta slika pod vodstvom njegove žene.

Kada je Teofil umro, njegov sin je imao samo tri godine te je regenstvo preuzela careva udovica Teodora. Najvažniji članovi vijeća koje je pomagalo Teodori bili su: caričina braća Barda i Petrona, magistar Sergije Niketijet i njezin miljenik logotet droma⁴⁴ Teoktist. Smijenili su Ivana Gramatika i patrijarško prijestolje preuzeo je Metodije, a sinoda u ožujku 843. god. svečano je proglasila ponovnu uspostavu štovanja slika. U spomen na taj čin Grčka pravoslavna crkva svake godine prve nedjelje posta obilježava *svečanost pravovjerja*, koje slavi pobjedu nad ikonoklazmom, a uz to i prevladavanje starijih hereza. Propast ikonoklazma zaista označava završetak epohe velikih vjerskih borbi u Bizantu dok je za odnos crkve i države slom ikonoklazma značio neuspjeh pokušaja apsolutnog podređivanja crkve državi.

Logotet Teoktist ubrzo je uspio upravljati cjelokupnom državnim politikom jer je postao jedini caričin savjetnik. Provodio je mudru financijsku politiku koja je donijela zemlji velike zlatne rezerve. Nakon Metodija novi patrijarh 847. god. postaje Ignacije koji je trebao izgladiti suprotnosti, a uvučen je u veći spor kao Focijev protivnik. Logotet Teoktist ratovao je protiv Arapa, a rat je završio mirom. Moć kalifata bila je djelomično paralizirana pojavom turskog elementa i jačanjem feudalnih snaga što je potaklo stvaranje novih država. Teodorina vlada morala je poduzeti novi vojni pohod protiv buntovnih slavenskih plemena u južnoj Grčkoj. Tek je uz pomoć tema Trakije i Makedonije peloponeskom strategu Teoktistu Brijeniju nakon duge borbe pošlo za rukom prisiliti slavenska plemena da priznaju bizantsko vrhovništvo i plaćaju danak.

Bizantsko Carstvo doživjelo je veliki procvat tek nakon državnog udara 856. god. koji je mladom caru Mihaelu III. vratio njegova vladarska prava, a vođenje državnih poslova preuzeo je njegov ujak Barda nakon smaknuća Teoktista. Mladom caru je smetalo majčino tutorstvo i njezino miješanje u njegov ljubavni život pa je sklopio savezništvo s ujakom. Senat je proglasio Mihaela samovladarom, autokratorom. Teodora mu je morala prepustiti vlast, pogotovo nakon neuspjelog

⁴⁴ Logotet droma je visoki službenik koji je nadzirao poštu, slanje poslanstava, imao je sigurnosne zadatke i savjetovao je cara u vanjskopolitičkim pitanjima.

atentata na svog brata Bardu. Poput Teoktista pod Teodorom tako je sada i Barda bio stvarni vođa bizantske države. Uživao je najviše dostojanstva i naposljetku je stekao titulu cezara. Bizant je bio u usponu. Uz palaču Magnauru osnovao je i visoku školu koja je bila središte bizantske znanosti i obrazovanja. Za njezina voditelja postavio je Lava Matematičara, bez obzira na činjenicu što je ikonoklast. Tu je djelovao i Focije, najveći učitelj i znanstvenik svog vremena. Promjena u vodstvu države povlačila je promjenu u vodstvu Crkve pa je Ignacije prisiljen odstupiti zbog svoje povezanosti sa zelotima, a 858. god. patrijarh je postao Focije.⁴⁵ Focije je bio najznačajniji političar i najspretniji diplomat koji je ikad obavljao posao carigradskog patrijarha. Zastupao je iste poglede kao Tarazije, Nikefor i Metodije i zato su ga napadali zeloti koji su na čelu sa studitskim opatom Nikolom prigovarali zbog njegovog nekanonskog postavljanja i ostali su vjerni Ignaciju. To je dovelo do formiranja dvije stranke: jedne koja se priklanjala Fociju i druge koje je za smijenjenog Ignacija. Ipak je puno važniji bio onaj spor s Rimom. Za razliku od Irene, Teodora i Metodije nisu smatrali nužnim pribaviti pristanak Rima za ponovnu uspostavu kulta slika.

Bizant se htio osloboditi prevlasti Rimske crkve nakon što se Zapad oslobodio prevlasti Bizantskog Carstva. Odlučujući potez učinio je Focije koji je poslao sinodiku u Rim nadajući se da će mu papino priznanje pružiti oružje protiv bizantskih protivnika. Nekoliko mjeseci prije postavljanja Focija na patrijarško prijestolje, novi papa postao je Nikola I.. Novi papa opredijelio se za Ignacija i uskratio je Fociju priznanje za njegovo ustoličenje koje se nije nimalo razlikovalo od ustoličenja Tarazija kojeg je Rim priznao. Nikola je na sinodi u Lateranu 863. god. proglasio Focija smijenjenim.

Focijeva shizma bit će još godinama aktualna, a njeno značenje bilo je puno veće od opravdanosti ili neopravdanosti Ignacijeva smjenjivanja. Već generacijama su veze između Rima i Carigrada bile jadne, a od stvaranja Karolinškog Carstva i ikonoklastičkog sukoba, ono malo doticaja što je postojalo između latinske i grčke crkve bijaše opterećeno uzajamnim sumnjama. Focijeva shizma zaoštrila je dodatno to neprijateljstvo. Car Mihael usprotivio se Nikolinom izopćenju Focija. Nikola je osudio uplitanje Istočnog Carstva u stvari koje se tiču samo biskupa i podsjetio ga na stalno zapadanje grčke crkve u krivovjerje.

Mihael III. je energično ratovao protiv Arapa. Bizant se 863. god. izborio za pobjedu protiv emira Omara iz Melitene koji je poginuo u bitci. Ta bitka predstavlja obrat u bizantsko-arapskim ratovanjima. Pred Carigradom se prvi put pojavljuju Rusi 860. god., a car je preuzeo obranu grada

⁴⁵ Godine 858. carigradski patrijarh Ignacije odbio je pričestiti cara Mihaela III. zbog rodoskrvnuća. Car ga je smijenio i na njegovo mjesto postavio Focija, mladog laika iz carske službe. Suprotno pravilima, Focije je na brzinu prešao sve svećeničke razine u pet dana i prema propisima postavljen za patrijarha. Papa je dobio Ignacijevu žalbu i nije htio priznati imenovanje dok ne istraži sve.

i stupio je u dobre odnose s ruskom državom u nastanku i započeo s misionarskim radom kod tog dotad nepoznatog naroda. Veliki patrijarh je shvatio da su pokrštavanje i uključivanje naroda u bizantsku utjecajnu sferu najbolja sredstva za uklanjanje opasnosti.

Ruski napad potaknuo je Carstvo da pošalje poslanstvo da se obnove odnosi s Hazarima. Na čelu poslanstva bio je Konstantin-Ćiril iz Soluna koji je zahvaljujući svom daru za jezike i golemu znanju bio najsposobniji zastupati stvar kršćanske religije i kulture nasuprot židovskim i islamskim utjecajima. Moravski knez Rastislav poslao je u Carigrad poslanstvo tražeći da mu se pošalju misionari.⁴⁶ Činjenica da se obratio baš Bizantu može se objasniti njegovim strahom od franačkog klera i nastojanjem da stvori protutežu opasnosti franačko-bugarskog okruženja. Za Bizant je to značilo mogućnost prenošenja utjecaja na novo područje, kao i pritiska na Bugarsku koja se nalazila između Moravske i Carstva. Ta važna misija povjerena je Solunskoj braći kojoj je dopušteno da propovijedaju novu vjeru na slavenskom jeziku. Bizant već duže vremena pokrštava Slavene koji su živjeli u Carstvu, ali ovo je prvi put bio dalekosežan misionarski rad, izvan granica Carstva. Konstantin je stvorio slavensko pismo (glagoljicu) i počeo je prevoditi Sveto pismo na slavenski jezik. Solunska su braća u Moravskoj držala i bogoslužje na slavenskom jeziku. To im je osiguralo uspjeh. Iako je Metod nakon Konstantinove smrti 869. god. izgubio borbu protiv franačkog klera, njihovo djelovanje je ostavilo traga do danas u književnosti i kulturi Južnih i Istočnih Slavena.

Bugarski knez Boris za pokrštavanje svog naroda obratio se Francima, ali je Bizant brzo intervenirao jer nije htio dopustiti da se susjedna država duhovno priključi Franačkom Carstvu, a na taj način i Rimu. Boris je popustio pod pritiskom i primio kršćanstvo od Bizanta. Namjera Bizantskog Carstva bila je da bugarsku crkvu priključi carigradskoj patrijaršiji pod vodstvom grčkog biskupa. Boris je težio vlastitoj patrijaršiji pa se ipak okrenuo Rimu. Bizant je morao gledati kako se širi rimska utjecajna sfera u njegovom susjedstvu.

Sukob između Carigrada i Rima dosegao je brzo svoj vrhunac. Focije je postao protivnik Rima i borac za neovisnost Bizantske crkve. Barda i Mihael III. stali su uz Focija. Car je poslao papi pismo koje je s dotad neviđenom ohološću izražavalo svijest o nadmoći i samostalnosti bizantstva.⁴⁷ Tražio je papu da povuče presudu protiv Focija i odbacio je pretenzije Rima na prvenstvo. Focije je predbacio Zapadnoj crkvi zablude u pitanjima liturgije i crkvene discipline te je posebno napao nauk o proizlaženju Svetog Duha iz Oca i Sina. Focije je ustvari optužio Rim za

⁴⁶ Tijek misije je opisan na 11.str ovog rada

⁴⁷ Usp. Ostrogorski, Georgije. Povijest Bizanta; 324.-1453. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006., str. 135

herezu u ime pravovjerja. Godine 867. je sinoda u Carigradu izopćila papu Nikolu I., odbacila kao krivovjerje rimski nauk o proizlaženju Svetog Duha i proglasila nezakonitim uplitanje Rima u poslove Bizantske crkve. Mihael III. se na svoju nesreću prijateljiio s Bazilijem „Makedoncem“ koji je postao njegova osoba od povjerenja da je na kraju bez razmišljanja žrtvovao ujaka Bardu. Mihael III. dao je 866. god. Baziliju da mu bude suvladar. Kada je dobio sve što je htio Bazilije je dao ubiti Mihaela III.

Bazilije I. bio je utemeljitelj makedonske dinastije. Radi osiguranja nasljedstva na prijestolju, 869. god. za suvladara je okrunio najstarijeg sina Konstantina. Godinu dana poslije krunu je dobio drugi sin Lav, a oko 879. god., nakon Konstantinove smrti, i treći sin Aleksandar, dok će najmlađi Stjepan kasnije pod vlašću brata Lava VI. obavljati službu patrijarha. Bazilije je odmah nakon dolaska na prijestolje dao zatvoriti Focija u samostan, a na patrijarško prijestolje je pozvao Ignacija i tako uspostavio vezu s Rimom. U Carigradu je 869./870. god. održan koncil koji Rimsku crkvu smatra Osmim ekumenskim koncilom koji je ekskomunicirao Focija, a sve to zbivalo se u nazočnosti legata Hadrijana II.. Par dana nakon završetka sjednica u Carigradu, pojavili su se bugarski poslanici kako bi se razmotrilo treba li bugarska crkva pripadati rimskoj ili carigradskoj sferi. Rim je odbio oba kandidata za bugarsku nadbiskupsku stolicu u osnivanju pa su se Bugari okrenuli Carigradu. Iako su rimski legati prosvjedovali odlučilo se u korist Bizanta presudom predstavnika triju istočnih patrijaršija. Car je dopustio da patrijarh Ignacije posveti više biskupa i jednog nadbiskupa Bugarske, a Bugarska je crkva priznavala vrhovništvo carigradskog patrijarha pa zauzvrat dobila djelomičnu autonomiju. Tako je bugarski knez na lukav način iskoristio suparništvo Rima i Carigrada. Bizant je uspio uspostaviti ponovni autoritet na istočnoj obali Jadrana, a tada je osnovana i tema Dalmacija. Bizantski utjecaj na Balkanu je ojačao, a posljedica je brzo širenje kršćanstva. U to vrijeme su od Bizanta kršćanstvo primili Srbija i srpska plemena, a bizantski je utjecaj privremeno čak i u Hrvatskoj prevladavao nad utjecajem Franačkog Carstva i Rimske crkve. Bizantski misionarski rad u Bugarskoj i Makedoniji nastavljen je s dolaskom Metodovih učenika koji su bili prognani iz Moravske. Tako je uspostavljeno stanje da je Moravska pripala rimskoj utjecajnoj sferi, dok su se Bugarska, Makedonija i Srbija priklonile Bizantu. Bazilije je učvrstio bizantski položaj i u Italiji.

Među talijanskim državicama koje su međusobno ratovale Bizant je bio jedini čvrsti faktor pa je čak i Rim, koji se osjetio ugroženo stalnim napadima Arapa, morao zatražiti pomoć Bizanta. To sve objašnjava popustljivo držanje koje je papinska vlast tada zauzela prema Bizantu u crkvenim pitanjima. Car Bazilije shvatio je da je crkvenopolitička preobrazba koju je proveo nakon preuzimanja vlasti bila promašaj. Kada je 877. god. preminuo patrijarh Ignacije, Focije je zasjeo

drugi put u patrijaršku fotelju, ali s jednom bitnom razlikom; sada ga je priznao Rim. Focije je 879. god. održao sinodu na kojoj je opozvana njegova osuda iz 869./870. god.. Sačuvana su dva manja zakonika koje je Bazilije objavio. Prvo je nastao *Prohiron*, objavljen u ime careva Bazilija, Konstantina i Lava, što znači da se pojavio između 870. i 879. god.. *Prohiron* je priručnik namijenjen praktičnoj upotrebi, gdje su nabrojani najvažniji propisi građanskog i javnog prava. *Prohiron* je bio preveden na slavenski jezik i imao je veliki ugled kod Slavena. U razdoblju nakon 879. god. nastala je *Epanagoga*, sastavljena u ime careva Bazilija, Lava i Aleksandra, a bila je zamišljena kao uvod u veliku planiranu zbirku zakona.

Kada je Lav VI. (886.-912.) došao na vlast svrgnuo je Focija i prenio je patrijaršku službu na mlađeg brata Stjepana. Doživio je mnogo poraza od Bugara i Arapa. Nadimak Mudri dobio je zahvaljujući dobroj izobrazbi i književnom radu.

Slika 15. Europa, Sredozemlje i Bliski istok oko 888. godine

5.3. Karolinško Carstvo

Nastavljajući politiku širenja Franačkog Kraljevstva koju je započeo njegov otac, Karlo Veliki je tijekom 46 godina duge vladavine vodio 53 vojna pohoda radi širenja kršćanstva i zaštite franačke države od upada susjeda, ali je i nametao svoju hegemoniju cijelom Zapadu. Potkraj VIII. st. postao je gospodar najvećeg dijela europskog Zapada i uživao je golemi autoritet pa su ga 799. god. prozvali *ocem Europe*. Od 794. god. Aachen mu je postao stalna prijestolnica i tamo je dao izgraditi palaču i kapelu po uzoru na Rim. Na poziv Karla Velikog, 794. god. održan je sabor

Katoličke crkve u Frankfurtu. Povod za njezino sazivanje bio je II. nicejski sabor iz 787. god. na kojem se bizantska crkva odrekla ikonoklazma. Pripadnici crkve u carstvu Karla Velikog izjašnjavaju se protiv štovanja ikona. Novi papa Leon III. (od 795.god.) odnosio se prema Karlu kao vazal i dao mu je da nadzire njegovu upravu. Na sam Božić, 25. 12. 800. god., papa Leon III. okrunio je Karla Velikog u crkvi Svetoga Petra u Rimu za *rimskog cara* (slika 16.).

Slika 16. Mozaik iz Laterana. Sveti Petar daje papi Lavu III. palij, simbol duhovne vlasti, dok Karlo Veliki, zaštitnik Petrove baštine, prima koplje i stijeg

Obnavljanje carstva na Zapadu bio je događaj pripremljen rastom Franačkog Kraljevstva i Karlovim stvarnim položajem u zapadnoeuropskom kršćanstvu, ali također i rezultat njegove svjesne težnje da se to ostvari. U tu su svrhu iskorištene okolnosti u Rimu i Carigradu. Papa je trebao moćnu zaštitu, a za uzvrat je dao Karlu carsku krunu, dok je na Istoku vlast bila u rukama jedne žene, carice Irene.⁴⁸ Karlova krunidba zaprepastila je bizantski dvor. Karlo se nadao braku s caricom Irenom čime bi se dva Carstva ujedinila. Pregovori o tome su započeli, ali plan se izjalovio kada je 802. god. Irena zbačena, a novi car Nikefor I. odbio je Karlu priznati carski naslov, što je dovelo do rata između dvaju Carstava. Iako je franačka vojska bila jača, Bizant je

⁴⁸ Kada je 797. god. u Carigradu svrgnut Konstantin VI. u korist njegove majke carice Irene, na Zapadu se počelo isticati kako na Istoku više nema cara.

imao prednost na moru i sukob je završen 812. god. mirom u Aachenu. Bizant je Karlu priznao carski naslov, a zauzvrat je dobio suverenitet nad Venecijom.

Početak IX. st. Europa je bila politički podijeljena na dva carstva i nekoliko manjih kraljevstava i kneževina. Karolinško Carstvo je bilo veliko, muslimanska osvajanja učinila su sredozemnu obalu opasnom pa je trgovina s Istokom zastala. Čitava vlast je ovisila o podršci velikih zemljoposjednika iz čijih su redova dolazili grofovi i biskupi koji su bili više zainteresirani za očuvanje svoje vlasti na lokalnoj razini nego da izvršavaju careve naredbe.

Karlov je nasljednik bio jedini sin koji ga je nadživio - Ludovik Pobožni. Bilo je mnogo različitih mišljenja o njegovu karakteru i svi se slažu da je bio mnogo slabija ličnost nego otac. Još za očeva života postao je vladar Akvitanije i bio je poznat kao dobar vladar. Bio je mnogo obrazovaniji od oca i mnogo više vezan za vjeru jer su mu učitelji bili glavni klerici tog vremena. Zbog njegove velike pobožnosti papa i drugi crkveni visokodostojanstvenici imali su na njega veliki utjecaj. Zato je dobio nadimak Ludovik Pobožni. Nakon Karlove smrti, papa je i njega proglasio carem i pokazao da je crkva ta koja izabire, postavlja i svrgava careve. Neograničeni utjecaji crkve izazvali su sukobe pa je dobar dio svoje vladavine pokušavao riješiti problem nasljeđivanja prijestolja, a da nitko ne bude oštećen. Ludovik je imao tri sina: Lotara, Pipina i Ludviga. Odlučio je dvojicu mlađih sinova podvrgnuti najstarijem Lotaru. Lotar je trebao biti car i trebao je nadgledati vladavinu svoje braće u onim dijelovima koji su im prepušteni. Pipin je dobio Akvitaniju, a Ludvig Bavarsku. Sam Lotar je postao očev suvladar da bi stjecao iskustvo. U međuvremenu je Ludovik s novom suprugom dobio sina Karla. Braća nisu htjela ustupiti polubratu nijedan dio teritorija i prezirali su oca zbog javne pokore u Attignyju. Beskrajni niz svađa u obitelji prerastao je u građanske ratove koje su nakon niza ružnih događaja uspjeli riješiti. U međuvremenu je sin Pipin preminuo, a sin Karlo je ušao u red za nasljedstvo. Ludovik je napravio sporazum o nasljeđivanju mislivši da je time riješio sve probleme.

Međutim, kada je Ludovik 840. god. umro sve je postalo puno gore negoli je bilo. Lotar se nije pridržavao sporazuma i tražio je za sebe čitavo carstvo, kako je otac prvotno htio. Karlo se tome protivio i povezo se sa razvlaštenim Ludvigom Bavarskim. Tako je počeo rat braće. Jedina veća bitka u ratu, kod mjesta Fontenoy-en-Puisaye, završila je bez pobjednika. Ubrzo nakon te bitke braća su se razišla, ali su isto tako brzo shvatili da razjedinjeni ne mogu protiv Lotara pa su 842. god. obnovili savez. Svaki od njih je dao javnu prisegu da podržava onog drugog. U različitim diobama Karlu je pripadala Franačka, a Ludvig je dugo godina vladao dijelom današnje Njemačke pa je i većina njihovih sljedbenika dolazila iz tih krajeva. Sukladno tome, potom zapisane prisege

svjedoče o ranim fazama razvoja jezika iz kojih su se kasnije razvili francuski i njemački.⁴⁹ Ova zajednička prisega prisilila je Lotara da se s braćom dogovori.

Braća su potpisala 843. god. Verdunski sporazum o podjeli vlasti. Lotar je zadržao carski naslov te mu je ostavljen najveći dio države. Pripao mu je pojas⁵⁰ dug 1500 km, koji nije bio ni politički, ni zemljopisno, ni kulturno jedinstven. Bilo ga je lako napasti i teško obraniti. Granice nisu bile jasno određene, a nije bilo ni prirodnih granica. Formirana je umjetna tvorevina u kojoj svi moraju štovati jednog vladara. Ludvig Bavarski (Njemački) dobio je gotovo sve zemlje istočno od Rajne, a Karlo Ćelavi je zavladao zapadnim dijelom države. Ta je podjela bila jedan od ranih čimbenika koji je uvjetovao formiranje naroda i nacija u stoljećima koja slijede. Tada je franački teritorij (Zapadna Franačka), poslije Francuska, jasno odijeljen od germanskog, poslije Njemačka (Istočna Franačka), a i Italija se vrlo brzo odcijepila od središnje vlasti.⁵¹ Ostatak zemalja između Francuske i Njemačke bit će dugo vremena kamen spoticanja i uzrok ratova. Lotarovo Kraljevstvo je bilo po svojoj prirodi slabo pa je podjelom zemlje sinovima ubrzo dovedeno do propasti. Lotar je prije smrti 855. god. dodijelio svakom od tri sina dio zemlje. Najstariji sin Ludovik II. dobio je Italiju, Karlo je dobio područje između Alpa i Rhône, područje koje će kasnije postati Kraljevstvo Burgundije, a Lotar je dobio sjevernije zemlje kasnije nazvane Lotaringija ili Lorraine. Lotar Mlađi umro je bez nasljednika pa su se njegovi stričevi Karlo Ćelavi i Ludvig Njemački odmah sporili oko nasljedstva. Car Ludovik II. nastojao je osnažiti svoj autoritet u Italiji, a kada je umro, Karlo Ćelavi i Ludvig Njemački opet su se sporili oko nasljedstva. Karlo je prvi stigao u Rim gdje je 875. god. na Božić i okrunjen. Čim je dobio carsku titulu vratio se u Francusku, a papu i Italiju prepustio sebi samima. U kratkom razdoblju od 75 godina Carstvo je postalo nerealno. Ludvig Njemački umro je 876. god., a Karlo Ćelavi 877. god.. Njihovi nasljednici jedva da su ih nadživjeli. Ostala su još samo dva legitimna nasljednika Karolinga. Jedan je bio petogodišnje dijete, Karlo Bezazleni. Francusko plemstvo stoga je odlučilo prihvatiti Karla Debelog, Ludovikovog sina, za svog vladara. On je već nosio titulu njemačkog kralja, a za cara je bio okrunjen 881. god. pa je njegovo stupanje na zapadnofranačko prijestolje opet ujedinilo karolinški prostor. Svrnut je 887. god. i s njim se ugasila zapadnofranačka grana dinastije Karolinga. Karlo Bezazleni je došao ipak na zapadnofranačko prijestolje 898. god. i njegova loza je bila na vlasti još stotinjak godina, ali je njihova vlast bila nesigurna i beznačajna.

⁴⁹ Usp. Goldstein, Ivo; Grgin, Borislav. Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku. Zagreb: Novi Liber, 2006., str. 134

⁵⁰ Radilo se o središnjem pojasu koji se pružao na sjeveru od ušća Rajne u Sjeverno more sve do Rima na jugu, na zapadu do Rhône i na istoku do Rajne.

⁵¹ Usp. Goldstein, Ivo; Grgin, Borislav. Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku. Zagreb: Novi Liber, 2006., str. 135

Najistaknutiji ljudi Crkve IX. st. bili su zgroženi građanskim ratovima, neredom i lošim upravljanjem Karolinga. Ni Crkva nije mogla dobro funkcionirati na prostoru koji je bio razjedinjen, ali ipak je stajala uz Karolinge do kraja i nastojala očuvati jedinstvo države. Karolinško Carstvo je propalo poput Rimskog jer nije bilo značajnije društvene grupe koja bi nastojala očuvati njegovo jedinstvo i spasiti carsku vlast. Brza propast carstva ipak se nije dogodila samo zbog unutarnjih previranja nego i zbog vanjskih utjecaja. Uslijedio je niz barbarskih provala koje su počele početkom IX. st. i trajale su više od sto godina. Splet svih tih okolnosti presudio je velikom Karolinškom Carstvu na Zapadu.

Slaveni

Tijekom vremena Slaveni su se podijelili na tri velike grupe; Zapadne, Istočne i Južne Slavene. Nakon što su Franci pod Karlom Velikim pobijedili Avare, franački se utjecaj proširio i na Zapadne Slavene. Premda ih nisu vojnički pokorili, Franci su ih nastojali što čvršće vezati uz svoje carstvo. Nakon raspada Karlova carstva počeli su se vazalni slavenski knezovi osamostaljavati pa su tako nastale prve kneževine.

U prvim desetljećima IX. st. ujedinjavanjem četiriju plemenskih kneževina nastala je Velika Moravska koja je tada uključivala Moravsku, Slovačku i dio današnje Mađarske.⁵² Nakon ugovora u Verdunu i raspada franačke države Velika Moravska se osamostalila pod knezom Rastislavom (846. - 870.). U crkvenim pitanjima nalazila se pod nadležnošću salzburške nadbiskupije pa su pokršćavanje vršili njemački misionari. Njemačkom su svećenstvu dodjeljivani istodobno brojni veleposjedi na koje su naseljavali njemačko stanovništvo. Upravo zbog njemačke kolonizacije i germanizacije Rastislav se obratio Bizantu i tražio je od cara svećenike koji bi propovijedali kršćanstvo na narodnom jeziku jer je jedino u tome vidio put osamostaljenja. Kao što je već spomenuto, car je vidio u tome priliku da proširi bizantski utjecaj i poslao je Svetu braću na misionarski rad. Misionarska djelatnost braće dovela je do otpora njemačkog svećenstva koje je protestiralo kod pape, pa su Konstantin i Metod morali tražiti od pape odobrenje za svoj rad. Nijemci su potaknuli na pobunu Rastislavova nećaka Svatopluka, koji je vladao Slovačkom. Uspio je zavladata Velikom Moravskom kao njemački vazal. Metod je bio imenovan panonsko-srijemskim nadbiskupom i na prijeveru zatočen, ali uz intervenciju pape oslobođen. Morao je napustiti Panoniju koja je bila podvrgnuta jurisdikciji salzburške nadbiskupije. Metod je u Rimu dobio odobrenje da nastavi svoj rad, ali i njemačko svećenstvo isto pa je u Moravskoj bila

⁵² Usp. Obolensky, Dimitri. *Byzantium and the Slavs*. Crestwood, New York 10707: SVS press, 1994., str. 205

provođena dvojaka vjerska služba. Do kraja života Metod je radio u teškim uvjetima. Svatopluk je uspio ostvariti samostalnost kneževine i proširiti svoju vlast na Češku i Malu Poljsku, ali borba za vlast njegovih sinova oslabila je kneževinu koju su uskoro zauzeli Mađari. Nakon propasti Velike Moravske bila je stvorena osnova na kojoj su se češka plemena ujedinila i stvorila vlastitu kneževinu.

Na ostacima avarske države u južnoj Panoniji, Franci su početkom IX. st. stvorili Donjopanonsku kneževinu koja je obuhvaćala prostor između Save, Drave, Sutle, Kupe i Dunava. Na čelo kneževine postavili su predstavnika domaće slavenske elite, podređenog furlanskom markgrofu. Franački ustroj bio je ugrožen već u drugom desetljeću IX. st. zbog ustanka kneza Ljudevita. Nakon što je pobuna ugušena čini se da su Franci postavili kao vladare više područnih knezova, ali se ni to nije pokazalo trajnim rješenjem s obzirom na prodor Bugara u Panoniju.⁵³ Nema pravih dokaza da su Bugari održali vlast u Međurječju. Dostupni literarni i arheološki izvori upućuju na zaključak da su Franci neprekinuto držali pod svojim utjecajem prostor Međurječja.⁵⁴ Kneževina je nestala pred navalom Mađara i to je označavalo kraj franačke vlasti u Panoniji.

⁵³ Usp. Gračanin, Hrvoje. Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju. Zagreb: Plejada, 2011., str. 278

⁵⁴ Usp. isto, str. 278

6. Zaključak

Glagoljica je najstarije poznato slavensko, a i hrvatsko pismo, koje je donijelo pozitivne promjene u život slavenskih naroda. Njezin nastanak je vezan uz molbu moravskog kneza Rastislava koji je trebao saveznika protiv Franaka i Bugara pa se obratio Bizantu da mu pošalje misionare koji će propovijedati kršćansku vjeru na Slavenima razumljivom jeziku. Činjenica je da je kršćanstvo u Moravskoj već bilo prisutno jer su Slavene pokrstili franačko-bavarski svećenici. Rastislavu je trebala samostalna crkvena pokrajina za potpuno osamostaljenje države. Koristeći se raznim trzavicama u Franačkom Carstvu pomalo je širio svoje granice. Bizant je u tome vidio priliku za političko savezništvo te širenje kršćanstva i prosvjete. Poslavši Svetu braću u misiju, Bizant je dao Slavenima najveći dar koji je mogao u ono vrijeme, a to je pismo. Ćiril i Metod su umjesto širenja bizantskog utjecaja podizali slavensku samosvijest. Stvorili su Slavenima pismo, napisali prve knjige na njihovom jeziku i uveli taj jezik u javnu upotrebu, prije svega u crkvu. Prevođenjem grčkih liturgijskih tekstova na slavenski u IX. st. nastali su prvi tekstovi na jeziku za koji se najčešće koriste nazivi staroslavenski ili općeslavenski književni jezik. Taj je jezik Slavenima bio razumljiv jer su u tekstovima bile njima poznate riječi i glasovi. Nakon smrti Svete braće, misionarski rad koji su oni započeli nastavili su njihovi učenici.

Postoje mnoge teorije o postanku glagoljice jer za razliku od ćirilice, glagoljica ne podsjeća ni na jedno poznato pismo današnjice. Znanost čvrsto vjeruje da je djelo jednog čovjeka, Ćirila. O pitanju prvenstva je li starija glagoljica ili ćirilica i danas se vode rasprave. Glagoljicu koja se od nastanka pa do XII. stoljeća upotrebljavala u Moravskoj, Panoniji, Češkoj, Bugarskoj i Hrvatskoj nazivamo oblom jer je kružić jedan od glavnih elemenata tog pisma, a oble su i spojnice koje povezuju elemente. Postoje još uglata (hrvatska) i trokutasta glagoljica. Razloge u povlačenju ne treba dovoditi u vezu s osobinama tog pisma i njegovom složenošću. Latinica i ćirilica su ju potisnule jer je iza njih stajala veća društvena i gospodarska moć. Glagoljica je najdulje trajala u Hrvatskoj, sve do 19. st i služila je kao pismo za sve potrebe, a ne samo crkvene.

Početkom IX. stoljeća Europa je politički podijeljena na dva carstva i nekoliko manjih kraljevstava i kneževina. Promjene koje se događaju zbog dolaska novih naroda, papine političke veze s Francima, uske povezanosti Bizantske crkve i države utječu uvelike na jedinstvo crkve. Papinska vlast je neznatna na Istoku, isto kao što je na Zapadu isključena bizantska carska vlast. Glavni razlozi udaljavanja Istočne i Zapadne crkve su ikonoklastičke borbe i Focijeva shizma koja je dodatno pojačala već postojeće neprijateljstvo dviju crkava.

U takvom ozračju stvorena je glagoljica, pismo osmišljeno za Slavene i slavenski jezik, a svi Slaveni osim nas Hrvata napustili su je do XII.st.. Glagoljica je najviše obilježila hrvatsko srednjovjekovlje i zato se danas smatra hrvatskom kulturnom baštinom.

7. Popis ilustracija

Slika 1. Stranice *Historie Salonitane*

<https://povijest.hr/nadanasnjidan/splitski-kronicar-koji-nam-je-ostavio-uvid-u-najraniju-hrvatsku-povijest-1268/>

Slika 2. Sv. Ćiril i Metod s papom Hadrijanom II., detalj freske iz bazilike sv. Klementa u Rimu

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=13585>

Slika 3. Grob sv. Ćirila u bazilici sv. Klementa u Rimu

<http://slovakparish.ca/patrons.html>

Slika 4. Put Svete braće. Konstantinov put označen je crvenom isprekidanom crtom, Metodov punom plavom, a zajednički punom crvenom

Damjanović, Stjepan: *Slovo iskona*, Matica hrvatska, Zagreb, 2002., str. 18

Slika 5. Prijenos relikvija pape sv. Klementa

http://www.wikiwand.com/en/Pope_Clement_I

Slika 6. Braća brane slavensko bogoslužje pred papom

https://www.heiligenlexikon.de/BiographienM/Methodius_von_Maehren.htm

Slika 7. Sveti Metod i njegovi učenici

<https://vmacedonia.com/history/byzantine-macedonia/the-life-and-work-of-st-naum-of-ohrid.html>

Slika 8. Manastir sv. Nauma na obali Ohridskog jezera

<http://www.exploringmacedonia.com/monastery-st-naum.nspix>

Slika 9. Obla i uglata glagoljica

<https://i2.wp.com/kamenjar.com/wp-content/uploads/2015/05/GlagolicaSquareRound2.jpg?ssl=1>

Slika 10. Kijevski listići

<http://proleksis.lzmk.hr/30882/>

Slika 11. Sinajski psaltir

https://sr.wikipedia.org/sr-el/%D0%A1%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D1%98%D1%81%D0%BA%D0%B8_%D0%BF%D1%81%D0%B0%D0%BB%D1%82%D0%B8%D1%80#/media/File:Psalterium_Sinaiticum_2_N_fol1r.jpg

Slika 12. Karolinško Carstvo, Bizant i islam na početku IX.st

Le Goff, Jacques: *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*, Golden marketing, Zagreb, 1998., str.62

Slika 13. Crkva sv. Irene u Carigradu kao primjer umjetnosti ikonoklazma

https://hr.wikipedia.org/wiki/Aja_Irena#/media/File:Hagia_Eirene_Constantinople_2007.jpg

Slika 14. Europa, Sredozemlje i Bliski istok oko 830. godine

Goldstein, Ivo; Grgin, Borislav: *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, Novi Liber, Zagreb, 2006., str.132

Slika 15. Europa, Sredozemlje i Bliski istok oko 888. godine

Goldstein, Ivo; Grgin, Borislav: *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, Novi Liber, Zagreb, 2006., str.167

Slika 16. Mozaik iz Laterana. Sveti Petar daje papi Lavu III. palij, simbol duhovne vlasti, dok

Karlo Veliki, zaštitnik Petrove baštine, prima koplje i stijeg

Duffy, Eamon: *Sveci i grešnici: Povijest papa*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1998., str. 74

8. Popis literature

Bratulić, Josip: *Žitja Konstantina Ćirila i Metodija i druga vrela*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1992.

Damjanović, Stjepan: *Slovo iskona*, Matica hrvatska, Zagreb, 2002.

Damjanović, Stjepan: *Staroslavenski glasovi i oblici*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2000.

Devlić, Radovan Domagoj: *Ćiril i Metod. Slavenski apostoli i prosvjetitelji/strip s komentarom (crta: Radovan Devlić, kolorira: Igor Kordej, tekst stripa: Dubravko Horvatić, komentar: Michal Lacko SJ, prijevod Žitja: Josip Bratulić)*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1985.

Duffy, Eamon: *Sveci i grešnici: Povijest papa*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1998.

Filipec, Krešimir: *Donja Panonija od 9. do 11. stoljeća*, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, 2015.

Galović, Tomislav: *Intelektualna i kulturna povijest: Hrvatska glagoljička, ćirilička i latinička pisana kultura u ranom srednjem vijeku, Nova zraka u europskom svjetlu. Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 - oko 1150)*, Povijest Hrvata I., ur. Zrinka Nikolić Jakus, Matica hrvatska, Zagreb, 2015., str. 272 -295

Goldstein, Ivo; Grgin, Borislav: *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, Novi Liber, Zagreb, 2006.

Gračanin, Hrvoje: *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. do konca 11. stoljeća)*, Plejada, Zagreb, 2011.

Le Goff, Jacques: *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*, Golden marketing, Zagreb, 1998.

Obolensky, Dimitri: *Byzantium and the Slavs*, SVS Press Crestwood, New York 10707, 1994.

Obolensky, Dimitri: *The Byzantine commonwealth: Eastern Europe 500 -1453*, Phoenix Press, London, 2000.

Ostrogorski, Georgije: *Povijest Bizanta 324.-1453.*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2006.

Pirenne, Henri: *Povijest Europe: od seobe naroda do XVI. stoljeća*, Marjan tisak, Split, 2005.

Roberts, John Maddox : *Povijest Europe*, AGM, Zagreb, 2002.

Žagar, Mateo: *Uvod u glagoljsku paleografiju 1*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2013.

Osobne bilješke s predavanja profesora Stjepana Damjanovića

Elektronički izvori

Glagoljica /Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=22160>

Ćiril i Metod, sv./Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=13585>